وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی

زانکۆی سەلاحەددین/ کۆلێژی ئاداب

بەشی کۆمەڵناسی

زانکۆی سەلاحەدین - هەولێر
Salahaddin University-Erbil

دەرسگوتاری:

زانستی سزا

قۆناغی چوارەمی بەشی کۆمەڵناسی

مامۆستایی بابەت:

پ.ی.د. زانا أحمد پیرداود

م. ی. روستم صابر مصطفى

پێرست (ناوەڕۆك)

ناونیشان	لاپەڕە
پێرست (ناوەڕۆك)	١-٢
بەشی یەکەم: دەستنیشانکردنی چەمکەکان	٣-١٣
یەکەم: زانستی سزا	٣
دووەم: سزا (پێناسە، بنەماکانی، ئامانجەکانی، جۆرەکانی)	٤
سێیەم: بەندیخانە (پێناسە وەکو شوێن و وەك سزا، هۆکارەکانی زیابوونی گرنگی ڕۆڵی دامودەزگا سزاییەکان)	٨
چوارەم: بەندکراو (چەند پێناسەیەك)	١٠
پێنجەم: چاکسازی (چەند پێناسەیەك)	١١
شەشەم: چەمکی ڕاهێنان (پێناسە، بنەماکانی)	١٢
بەشی دووەم: کورتەیەك دەربارەی سەرهەڵدان و پێشکەوتنی زانستی سزا	١٤-١٨
١- گرنگی توێژینەوەی زانستی سزا	١٥
٢- هۆکارەکانی پێشکەوتنی زانستی سزا (ڕۆڵی کەنیسە، بیرۆکەی دیموکراسی، پێشکەوتن و گۆڕانکاری لە زانستە پەیوەندارەکان بە زانستی سزا و بەرزبوونەوەی توانای دارایی دەوڵەت)	١٥
٣- قۆناغەکانی پێشکەوتنی زانستی سزا (قۆناغی ماددی، قۆناغی کەسی، قۆناغی ماددی و کەسی)	١٦
٤- یاسایەکانی تایبەت بە جێ بەجێ کردنی سزا	١٧
٥- سەرچاوەکانی زانستی سزا	١٨
بەشی سێیەم: دامودەزگا سزاییەکان	١٨-٣١
باسی یەکەم: مێژووی سەرهەڵدانی دامودەزگا سزاییەکان	١٨
باسی دووەم: سیستەمەکانی دامودەزگا سزاییەکان:	١٩
١- سیستەمی کۆمەڵی (ناوەڕۆکی، چاکی، خراپی).	١٩
٢- سیستەمی بەتەنهایی: (ناوەرۆکی، چاکی، خراپی).	٢١
٣- سیستەمی تێکەلاو: (ناوەرۆکی، چاکی، خراپی).	٢٣
٤- سیستەمی پلەدار: (ناوەڕۆکی، چاکی، خراپی)	٢٤
باسی سێیەم: جۆرەکانی دەزگا سزاییەکان	٢٦

لاپەڕە	ناونیشان
٢٧	١- دەزگا سزاییە داخراوەکان: (ناوەرۆکی، هۆکارەکانی بڵاوبوونەوەی، چاکی، خراپی)
٢٨	٢- دەزگا سزاییە کراوەکان: (ناوەرۆکی، مەرجەکانی، چاکی، خراپی)
٣٠	٣- دەزگا نیمچە کراوەکان: (ناوەرۆکی، چاکی، خراپی)
٣٢	بەشی چوارەم باسی یەکەم: سیستەمە سزاییە جێگرەوەکان:
٣٢	١- ڕاگرتنی جێبەجێکردنی سزا.
٣٤	٢- تاقیکردنەوەی دادگایی.
٣٦	باسی دووەم: هەڵوێستە خۆپارێزەکان.
٤٢	سەرچاوەکان

بەشی یەکەم

دەستنیشانکردنی چەمکەکان

یەکەم: زانستی سزا چییە؟

- بریتییە لە کۆمەڵێک بنەما بۆ دیاریکردنی شێوەی جێبەجێکردنی سزاکان و ڕێکارەکانی خۆپاراستنی پێشوەختە (تدابیر الاحترازیە)بۆ بەدستهێنانی ئامانجەکانی سزا.

- بریتییە لەو زانستەی کە بابەتی لێکۆڵینەوەی سزا تاوانییەکان، بۆ دیاریکردنی شێوازی مامەڵەکردنی گونجاو لەگەڵ تاوانباران بەمەبەستی هێنانەدی ئامانج لە سەپاندنی سزاکان.

- زانستی سزا: ئەو زانستەیە کە پسپۆڕە لە توێژینەوەی ئامرازەکانی سزادان و نەهێشتنی ڕەفتاری تاوانکاری و مامەلەکردن لەگەڵ بەندکراوان.

لەپێناسەکاندا دەگەین بە دوو دەرئەنجام بۆ تێگەیشتن لە زانستی سزا:

١- زانستێکە گرینگی دەدات بە سزای تاوانکاری بەهەردوو شێوەیەوە کە بریتیین لە سزاکان و ڕێککارەکانی خۆپارستنی پێشوەختە، واتە...دەستنیشانکردنی باشترین و گونجاوترین سزا و ڕێوشوێنەکانی ڕێگرتن لە تاوان.

٢- گرینگیدانە بە شێوەی جێبەجێکردنی سزای تاوانکاری بەشێوەیەک ببێتە مایەی هێنانەدی ئامانجەکان لەسەپاندنی سزاکان، و ڕێگرتن لە تاوانباران لە داهاتوودا بۆ ئەوەی جارێکیتر تاوان ئەنجام نەدەنەوە.

هەموو ئەم پێناسانەی ئاماژەمان پێدان لەدیدی یاساناسان بوون، بەڵام ئەم بابەتە لەدید و ڕوانینی کۆمەڵناسان و دەروونناسان دەتواندرێت پێناسەی تری بۆ بکرێت. ئەمەش دوای ئەوەی کەسی تاوانبار سزای زەوتکردنی ئازادی بەسەردا دەسەپێندرێت و دەگوازرێتەوە بۆ نێو دامودەزگای چاکسازی، دەتوانین بڵێین(بریتیە لەو شێواز و مامەڵە گونجاو تەندروستانەی لەنێو دامودەزگای چاکسازی لەگەڵ سزادراو ئەنجام دەدرێت بۆ بەدیهێنانی ئامانجە دیاریکراوەکان، ئامانجەکانیش بریتیین لە کەمکردنەوە و نەهێشتنی مەترسی دووبارە ئەنجامدانەوەی تاوان و شیاندنەوەی سزادراو بۆ ئەوەی کاتێک دەگەڕێتەوە نێو کۆمەڵگا تاکێکی بەسودبێت.ئەمەش لە ڕێگای ئەم بەرنامە و پرۆگرامە چاکسازییانەی کە بۆ کەسی سزادراو ئەنجام دەدرێت لەکاتی بەسەربردنی ماوەی سزا لەلایەن کەسانی پسپۆڕ و شارەزا لەم بوارە). یان بەکورتی دەتوانین بڵێین زانستی سزا ئەو زانستەیە کە بایەخ بە توێژینەوەی سزای بەندکردن دەدات.

دووەم: پێناسەی چەمکی سزا لە ڕووی یاساییەوە:

١- سزا: بریتییە لە سزایەکی تاوانی، یاسادانەر بڕیاری لە سەر دەدات سەبارەت بەو کەسەی بەرپرسیاریەتی دەسەلمێنرێت بەرامبەر تاوان و پێویستە بڕیارێکی دادگایی پێ دەربچێت.

٢- بڕێکە لە ئازار کە کۆمەڵگا دەیسەپێنێتە سەر ئەنجامدەری تاوان لە ڕێگای دەستەی دادوەریەکانیەوە.

٣- سزا بریتییە لە سزایەکی تاوانی، ئازاردانێکی مەبەستداری تێدایە یاسا بڕیاری لەسەر دەدا و دادوەر دەیسەپێنێ لە سەر هەرکەسێ بەرپرسیاری بسەپێنی سەبارەت بە تاوان.

٤- بریتییە لە سزایەکی کۆمەڵایەتی یاساییە کۆمەڵگا دەیسەپێنێتە سەر ئەنجامدەری تاوان بۆ ڕێگرتنی لە گەڕانەوە بۆ تاوان و چاوترساندنی خەڵك لە ئەنجامدانی تاوان.

٥- سزا: ئەو سزایەیە کە یاسا بە ناوی کۆمەڵگەوە لە پێناو بەرژەوەندی کۆمەڵگا بڕیاری لە سەر دەدات؛ بەرامبەر ئەو کەسانەی کە بەڕاستی تاوانیان کردووە بۆ پاراستنی ئاسایش و ئارامی کۆمەڵگا لە لایەکەوە، چاکسازی و ڕاهێنانی تاوانبار لەلایکی ترەوە.

بنەما سەرەکیەکانی سزا (پڕەنسیپە گشتیەکانی یاسای تاوانی):

- ئەو بنەمایانەی کە بە بەردی بناغەی سزان جیاوازی هەیە لەگەل بنەما جیاکەرەوەکانی سزا

١- ڕەوایەتی سزا:

ناتوانرێت سزای هیچ کەسێك بدرێت ئەگەر تاوانێکی نەکردبێت، دەبێ یاسایەك هەبێت ئەو کردەوەی کە کەسی تاوانبار ئەنجامی داوە بە تاوان لە قەلەم بدات، جگەلەمەش دەبێ سزاکەی دیاریکردبێت، ئەگەر نا ناتوانرێت تاونبار سزا بدرێت، واتا یاسا دانەر بەتەنها خاوەن بڕیارە لەدیاریکردنی جۆری سزاو بڕەکەی بۆ هەر تاوانێك، هەر ئەویش دەسەڵاتی هەریەك لە دادوەر و لایەنی جێبەجێ کردنی سزا دیاری دەکات، چ لە دەستنیشانکردنی سزا یاخود جێبەجێکردنی بێت، ئەم پڕەنسیپە لەڕاستیدا بڕیار دراوە بۆ پارێزگاری کردن لە ئازادی تاکە کەسی لە دژی زێدەڕۆیی و خراپ بە کارهێنانی دەسەڵاتی دادوەر، ئەم بنەمایە بڕیاری لە سەر دراوە لەلایەن یاسا دانەری عێراقی لە یاسای سزاییەکانی بەندی یەك و بەندی (٤٥) لە دەستوری عیراقی ساڵی ١٩٧٠.

٢- دەبێ سزا دادگایی بێت:

مەبەست لێی ئەوەیە کە دەبێ بڕیاردانی سزا بەپێی بڕیارێك بێت کە لەلایەنێکی تایبەت و سەربەخۆ دەربچێت، کە ئەمەش دەسەلاتی دادگاییە. هەروەك لە دەستوری عێراقی هاتووە کە هیچ کەسێ ناتوانرێ(حجز) یان (توقیف) یان (حبس)یان (سجن) بکرێت تەنیا بەبڕیارێ نەبێ کەدەرچووە لەلایەنێکی دادگایی.

٣- کەسایەتی سزا:

واتا تەنیا کەسی تاوانبار دەبێ سزا بدرێت جا خۆی کردبێتی یان بەشداری تیا کردبێت، نابێت کەسێکی دیکە هەرچەندە خزمایەتی نزیك بێت لەگەڵ تاوانبار سزا بدرێت وەك (باوك، برا، خوشك، دایك). پێش جیبەجێکردنی حوکمدا کەسەکە بمرێت ئەوا داوانامەکە بەتاڵ دەبێتەوە بەڵام ئەگەر لە کاتی جێبەجێکردندا بمرێت ئەو سزاکە دەوەستیت.

٤- یەکسانی سزا:

واتا دەبێ ئەو سزایەی بڕیار دراوە لەیاسا بۆ تاوانێك یەك بێت سەبارەت بە هەموو کەسانێك هیچ جیاوازیەك نەبێ بەهۆی پلە و پایەی کۆمەڵایەتی یان ڕامیاری یان ئابووری ... هتد،.بەندی (٣٨)دەستووری کاتی عێراقی.

لێرەشدا دەبێ ئاماژە بەوە بکرێت کەوا یەکسانی سزا مانای وانیە کە ئەو سزایەی دادوەر بڕیاری لە سەر دەدات بۆ تاوانێکی دیاریکراو هەمان بڕ بێت یان جۆر بێت سەبارەت بە هەموو ئەوانەی کە ئەم تاوانەیان کردووە، بەڵکو جیاواز دەبێت ئەویش بەپێی جیاوازی بارودۆخی تاوانباران و تایبەت مەندیەکانیان.

لێرەدا دادوەر دەتوانێ بۆ تاوانبارێك دووساڵ بڕیاری سزاای زەوت کردنی ئازادی بدات بۆ تاوانبارێکی تر کە هەمان تاوانی کردووە ساڵێك کەمتر بڕیار بدات بەپێی جیاوازی بارودۆخی هەریەك لەم تاوانبارانە لەگەڵ ئەوەی هەمان تاوانیان ئەنجام داوە، بۆ نموونە لەڕووداوی ئۆتۆمبێل زۆرجار کوشتنی لێ دەکەوێتەوە جیاوازی هەیە لەگەڵ کوشتنی بەئەنقست یاخود بەهۆی نەزانین گوللەیەك دەردچێت بەر یەکێك دەکەوێت.

٥- بەرپرسیاریەتی تاوانی:

واتا سزا ناسەپێنرێت تەنها سەبارەت بەتاوانێك کە کەسێکی بەرپرسیار ئەنجامی دابێ، واتە شێت نەبێ یان منداڵ لە (٨) ساڵ کەمتر، ئەگەر تاوانیش بکات بەرپرسیار نابێت، بەمەش سزا جیادەکرێتەوە لە هەڵوێیستە خوپاریزیەکان کە دەتوانرێت هەتا بەرامبەر شێت و منداڵیش وەربگیرێت.

یاسایی جاودیری مێردمنداڵان لە هەرێمی کوردستان ژمارە (٧٦) ساڵ ١٩٨٣:

أ- بچوك (منداڵ)—تا - پیش (١١)ساڵ.

ب- مێردمنداڵ —(١١) ساڵ تا - پیش (١٨)ساڵ.

ئەمەش لە بەندەکانی (٦٠، ٦٤) لەیاسای سزای عیراقیدا دیارە کەوا هەر کەسێ لەکاتی ئەنجامدانی تاوان (ادراك) یان (ارادە)ی نەبێ بە هۆی شێتی یان نەخۆشیەك لە ئەقل یان تەمەن بەرپرسیار نابێ لەو تاوانەی کە ئەنجامی داوە.

ئامانجەکانی سزا:

١- **دادپەروەری (العدالە):** جێبەجێکردنی سزا ئامرازێکە بۆ گەرانەوەی هاوسەنگی بۆ نێو کومەڵگا و قبولکردنی تاوانبار دوای تەواو بوونی ماوەی سزایەکەی.

٢- **بەرپەرچدانەوەی گشتی :** جێبەجێکردنی سزا ئامرازێکە بۆ بەرپەرچدانەوەی گشتی لەرێگەی چاوترساندنی گشت ئەندامانی کۆمەڵگا، یاخود ئاگادارکردنەوەیان بۆ ئەوەی هەرکەسێك تاوان بکات؛ ئەوا ڕووبەڕووی سزا دەبێتەوە و یاسا لێی نابورێت، لەلایەکی ترەوە سزا هەڕەشەکردنە لەرێگای ئاگادارکردنەوە بۆ ئەوانەی کە دژ بەبەها و پرەنسیپ و ڕێساو داب و نەریتەکانی کۆمەڵگا دەوەستێتەوە.

٣- **بەرپەرچدانەوەی تایبەت :** جێبەجێکردنی سزا، ئامرازێکە بۆ ڕێگرتنی لەدووبارەکردنەوەی تاوان لەلایەن کەسی ئەنجامدەری تاوان لەرێگای دووبابەت:

أ- خودی سزا (ئامرازیکە بو تەمبێکردنی تاوانبار).

ب- چاکسازی و ڕاهێنان بە لەناوبردنی ئەو هۆکارە کۆمەلایەتی و ئابووری ژینگەییانەی کە توشی تاوانی کردووە، ئەویش لەرێگای پرۆگرامەکانەوە دەبێت.

جۆرەکانی سزا :-

بەپێی مەترسیداری تاوان دابەش دەکرێت:

یەکەم/ لەسێدارەدان :

ترسناکترین جۆری سزایە کە کۆمەڵگا جێبەجێی دەکات لە سەر ئەو کەسانەی کە تاوانێکی ترسناکیان بە ئەنجامگەیاندووە، بەهۆیەوە کۆتایی بە ژیانیان دێت.

ئەم سزایە توندترین سزایە چونکە مافی ژیان لە تاوانبار دەسەندرێتەوە،لە نێوان پسپۆڕ و شارەزایاندا ناکۆکی زۆر هەیە سەبارەت بە سەپاندن و نە سەپاندنی سزای لە سێدارەدان؛ ئەوانەی لەگەڵ سیدارەدان دان پێیانوایە کاریگەرترین سزایە بۆ نەهێشتنی مەترسی لەسەر سیستەمی کۆمەڵایەتی و تاکە ڕێگایەکە بۆ ڕوبەڕوبونەوەی تاوانی ترسناک کە مەسەلەی چاککردنی تاوان هیچ سودێکی لێ ناکەوێتەوە، بەڵام ئەوانەی لەگەڵ نەسەپاندنی سزای لە سێدارەدانین و بە سزایەکی ناڕەوا دادەنرێت، چونکە هەموو دەروازەیەک لەبەردەمی چاککردن دادەخات کە ئەمەش دژ بە ئامانجە نوێیەکانی سزا.

جۆرەکانیشی بریتییە لە: سزایی کوستنی بەپەتك ، کوشتن بە غاز یان بە دەرزی لە ئەمریکا پەیرەو دەکرا، سزای کوشتنی بە گوللە(سەربازی)، لە ئاینی ئیسلامیش سزای رەجم، سزایی لە سێدارەدان لە ولاّتە عەرەبیەکان لە ڕۆژانی بۆنە ئاینیەکان و جەژنەکان و ڕۆژی هەینی یان بۆنە نەتەوەییەکان جێبەجێ ناکرێت و ڕادەگیرێت.

سزای لەسێدارەدان بۆ ئافرەتی دوو جیان جێبەجێ ناکرێت تاوەکو منداڵەکەی دادەنێ (لەدایك دەبێ)، چونکە لەو حاڵەتە دەبێتە هۆی کوشتنی منداڵێکی بێ گوناه، دوای لە دایکبوونی منداڵەکە بە سەلامەتی دوو ساڵیتر جێبەجێکردنەی ڕادەگیرێت کە ماوەی شیرپێدانی منداڵەکەیە.

دووەم: سزای زەوتکردنی ئازادی: ئەو زسایانە دەگرێتەوە کە مافی ئازادی مرۆڤ زەوت دەکات. تۆمەتبار ڕادەستکردنی یەکێک لە دامەزراوەکانی چاکسازی کۆمەڵایەتی دەکرێت بۆ بەسەربردنی ئەو ماوەی کە دیاریکراوە لەلایەن دادگاوە.

سزای زەوتکردنی ئازادی چەند جۆرێکی هەیە(یاسای سزادانی عراقی):

١- سجن دوو جۆرە:

أ- سجنی (مؤبد): کە (٢٠-٢٥) ساڵە .

ب- سجنی کاتی: ماوەی گرتنەکەی (لە ٥ ساڵ زیاتر تا ١٥ ساڵە).

٢- حبس دوو جۆرە:

أ - حبسی سوك (٢٤ کاتژمێر بۆ ٣ مانگ)

ب-حبسی قورس، توند (لە ٣ مانگ زیاتر تا ٥ ساڵ)

سێیەم: دەستگیرکردن(الاعتقال): زەوتکردنی ئازادییە بۆ ماوەیەکی یان دیارینەکراو کە تایبەتە بە **تاوانە سیاسیەکان.**

چوارەم: کاری قورس/ سزاییەکی جەستەییە لەگەڵ سزای زەوتکردنی ئازادی لەلایەن دادگاوە بۆ تاوانبار دیاری دەکرێت، وەك بەرد شکاندن و کاری تری قورس؛ لەبەرامبەر ئەوەش پارەیان پێ دەدرێت، هەروەها ڕەچاوی تەمەنیش دەکرێت لە کارکردن تا ئێستا لە ولاّتی مسر کار بەم سزایە دەکرێت.

پێنجەم: دوورخستنەوە: ئەو سزاییە کە لە ڕێگایەوە تاوانبار لە ولاّت دوور دەخرێتەوە بۆ ماوەیەکی دیاریکراو کە دادگا دەستنیشانی دەکات.

شەشەم: مانەوەی بەزۆر: ئەو سزاییە کە تاوانبار بەند دەکات لەناوماڵەکەی بۆ ماوەیەکی دیاریکراو کە دادگا دیاری دەکات، ئەم سزایە وەکو جێگرەوەی سزای زەوتکردنی ئازادیە.

حەوتەم: ئەو سزایەی پەیوەندی بە ڕێزداریەوە هەیە (واتا بریندارکردن و ناوزڕانـدنی پێگـەی تاوانبـار) وەکو بڵاوکردنەوەی دادگاییەکەی لە گۆڤار و ڕۆژنامەکان یان بێبەشکردنی لە ئەنجامدانی کاری فەرمی.

هەشتەم : سزا داراییەکان

١- پێبژاردن:بریتیە لە بڕێک پارە لە تاوانبار دەسەندرێت و دەخرێتە خەزێنەی دەوڵەتەوە لە بری ئەو تاوانەی یان کەتنەی یان سەرپێچیەی پێی هەستاوە .

٢- دەست بەسەرداگرتن : واتا لێسەندنی موڵک بە زۆر و پاشان بە بێ بەرامبەر دەخرێتە سەر موڵکی دەوڵەت یان دەگێردرێتەوە بۆ زیان لێکەوتووەکە کە خاوەنەکەیەتی. لێرەدا دووجۆر دەست بەسەرداگرتن هەیە گشتی و تایبەتی، گشتی بە لێسەندنەوەی هەموو ئەو شتانەی حوکمدراوە کە خاوەنیەتی یاخود ڕێژەیەکی دیاریکراو لە سامانەکەی، بەڵام تایبەتی کاردەکات لەسەر سامانێکی دیاریکراو وەک چەک و ماددە بێهۆشکەرەکان .

٣- ڕەتکردنەوە : گێڕانەوەی پارەو سامان بۆ خاوەنە ئەسڵەکەی.

سێیەم: چەمکی بەندیخانە:

پ/ چۆن توێژەرانی بواری کۆمەڵناسی سەیری بەندیخانە دەکەن؟

پسپۆرانی بواری کۆمەڵناسـی سـەیری بەندیخانـە دەکـەن وەك دامەزراوەیـەکی کۆمەڵایـەتی کـە کۆمـەڵگا ئەرکی چاکسازی و پەروەردەکردنی تاوانباران و دووبارە ڕاهێنانیان لە ڕووی دەروونـی و کۆمەڵایـەتی و پیشـەیی پێسپاردووە بـەپێی بـەهاکانی کۆمـەڵگا، تـا بگەڕێتـەوە کۆمـەڵگا وەك هاوڵاتیـەکی چـاك کـەڕێز لـە یاسـاو بـەها کۆمەڵایەتیەکان بگرێت و توانای هەڵبژاردنی ڕەفتاری دروست و شێوازی ڕاستی هەبێ لە ژیانـدا. ئەمـە پێویسـت دەکات بەندیخانە گشت پێداویستییەکانی چاکسازی تیادا فەراهەمکرابێت، واتا بەندیخانە بـۆ ئـەوەی سـەرکەوتوو بێت یان ئامانجی سـەروتر جێبـەجێبکات دەبـێ گشت پێداویسـتیەکانی کـاری چاکسـازی تێـدابێت لـە پـڕۆگـرام و خرمەتگوزاری و بینایەی شیاو، لەگەڵ دەستەیەکی هونەری پسپۆر و خاوەن ئەزموون و ڕێژەشـیان گونجـاو بێـت لەگەڵ ڕێژەی بەندکراوان.

لەبەرئـەوەی ئامـانجی نـوێی بەنـدکردن: **بریتییـە لـە دورخسـتنەوەی تاوانبـاران لـە ژیـانی کۆمەڵایـەتی بۆماوەیـەکی دیـاریکراو کـە یاسـا دەستنیشـانی کـردووە، لـەو ماوەیـەدا چاکسـازی و چارەسـەر دەکـرێن، لـەو کـەم و کـوڕی و نەخۆشـیانەی کـە توشـی ڕەفتاریـان بـووە، بەشـێوەیەك دەخرێنەتـە ژێـر سیسـتەمێکی پـەروەردەیی و ڕاهێنـان کـە لەگـەڵ توانـا و تایبەتمەندییـەکانیان بگونجێ، چونکە بەندیخانە لە سەردەمێکی وەکو ئەمرۆ ئەو شوێنە تاریك و ترسناکە نـەماوە کـە مرۆڤ ئازارو ئەشکەنجە بدرێت تیایدا وەك ئەوەی کە لە کۆندا هەبووە. ئـازاردان لـە سـەردەمێکی وەکو ئەمرۆ لەسنوری یان بازنەی زەوتکردنی ئازادی دەرناچێت لەگەڵ پاراستنی توانا جستەی و عەقلی بڕیار لە سەردراوەکان.**

پێناسەی سوری ساڵی ١٩٥٠ پێناسەی چەمکی بەندیخانەی کردووە: بەندیخانە ماڵی سزایە، ئامرازێکە بـۆ چاکسازی تاوانبـاران و پـەروەردەکردنیان بـە پەروەردەیـەکی چاك و یاسـاش جێبـەجێکردنی ئـەو مەبەسـتە لـە ئەستۆی خۆی دەگرێ.

لە ساڵی ١٩٧٥ یاسایی لیبی پێناسەی بەندیخانەی کردووە دەڵێ: شـوێنی چاکسازی و پەروەردەکردنـە ئامـانجی ڕاسـتکردنەوی ڕەفتـاری بەندکراوانـە بـە سـزای زەوتکردنـی ئـازادی و ڕاهێنانیـان تـا ببنـە ئەنـدامێکی چـاك لـە کۆمەڵگادا.

ێناسـەیەکی تـر بـۆ بەندیخانـە: شـوێنی جێبـەجێکردنی سـزایە لـە سـەر تاوانبـار لـە ڕێگـای بێبەشـکردنی ئازادییەکانی ئەمەش هەلێکی مەبستدارە، تا بەندکراو ئازاری بەندکردن بچێژێت.

بەندیخانە وەك سزا: ئەو سزایەیە کە لە ئاکامی یان لەئەنجامی بەندکراو لـە ئازادییـەکان بێبـەش دەکرێـت بـۆ ماوەیەکی دیاریکراو کە یاسا دەستنیشانی کردوە.

بەندکردن لەماددەی (٨٧)ی یاسایی عیراقی دەڵێ: ئەو سزایەیە کە لەئەنجامـدا بەنـدکراو بـۆ ئـەو مەبەسـتە لـە یـەکێك لـەدەزگا سـزاییەکان دادەنرێـت کـە لـە ڕووی یاساییەوە تـەرخان کـراوە یـان تایبەتمەنـد کـراوە، واتـا بەندکردن خۆی لەخۆیدا سزایە و کاردانەوەی کۆمەڵگایە دژ بە تـاوان وەك ئامرازێکـە بـۆ تیکشکاندنی ڕەفتـارە تاوانکارییەکان و قۆناغێکیشە بۆ چاکسازی و ڕاهینانی تاوانباران لەسەر چاکە.

بەندیخانە: ئەو جێگایەیە کە کۆمەڵگا ئامادەی کردووە بۆ چاودێری و چاکسازی و چارەسـەری ئـەو تاکانـەی کـە هەڵدەستن بە ئەنجامدانی کاری تاوانکاری.

بەندیخانە دامەزراوەیەکی چاکسازییە هەڵدەستێ بە ڕاهێنانی بەندکراوان لەڕووی کۆمەڵایـەتی وپـەروەردەیی و فێرکردن و پیشە و ڕۆشنبیریەوە تاوەکو کاریگەری ئـەو تاوانانـەی لەسـەر لادەچێت کـە پێشـتر ئـەنجامی داوە و ببنە ئەندامێکی باش و ئاسایی لە کۆمەڵگادا جارێکی تر نەگەڕێتەوە سەر ئەو کارەی کە پێشتر ئەنجامی داوە.

- پێناسەی بەندیخانە لە یاسایی هەرێمی کوردستان:

لە یاسایی سیستەمی فەرمانگەی چاکسازی کۆمەڵایەتی هەرێمی کوردستان-عراق ژمارە (١) لەساڵی (٢٠٠٨)دا هاتووە: (فەرمانگەی چاکسازی ئەو فەرمانگەیە کە ئەرکی سەرپەرشتیکردن و بەڕێوەبردنی کاروباری بەندکراوان لە هەرێمی کوردستان بەجێ دەهێنێت بۆ ئامانجێکی ڕیشەییە ئەویش چاکسازی بەندکراوانە لەڕووی هەڵسوکەوت و پەروەردەو ڕۆشنبیری و ئامادەکاری پیشەییەوە، بۆ ئەوەی ببنە ئەندامێکی باش و بەسود لە کۆمەڵگادا).

ئەو هۆکارانەی کە بوونەهۆی زیادبوونی گرنگیدان بە ڕۆڵی دەزگا سزاییەکان:

١- زیاتر پشت بەستنی دەوڵەتان بە سزای زەوتکردنی ئازادی لە کاتێکدا کە پێشتر زیاتر سزا جستەییەکان بووە.

٢- پێشکەوتن و گۆڕانی ئەرکی بەندیخانەکان کە تەنها بریتی نییە لە ڕێگەگرتنی بەندکراوەکان لە ڕاکردن ئەویش بە هۆی بەربەستی ماددیەوە، بەڵکو ئەرکیان چاکسازی تاوانباران و ڕاهینانیەتی لەگەڵ کۆمەڵگا، چونکە وا لەبەندکراو دەکات کە وەڵامدانەوەی هەبێت بۆ پرۆگرامەکانی چاکسازی دووبارە ڕاهێنانیان.

چوارەم: بەندکراو (بڕیار لەسەر دراو):

کۆمەڵە کەسانێکن جا گەورە بن یان مێرد منداڵ، ڕەفتاری کۆمەڵایەتییان لایداوە لەو ڕێسایانەی کە کۆمەڵگا بۆ ڕەفتاری دروست دیاریکردووە، ئەم لادانەش بە پێشێلکردنی یاسا هەژماردەکرێ. واتا بەندکراوان ئەو کەسانەن کە بەهۆی ئەنجامدانی تاوانێکەوە بە دەقێکی یاسایی بڕیاری بەندکردنیان بەسەردا جێبەجێدەکرێ.

بەپێی سیستەمی فەرمانگەی چاکسازی کۆمەڵایەتی لە هەرێمی کوردستانیش بەندکراوان هەموو ئەو کەسانەن کە لەلایەن دەسەڵاتێکی یاسایی تایبەتمەندەوە بڕیاریان بەسەردا دراوە و بەهۆیەوە لەفەرمانگەی چاکسازیدان، بەهۆی ئەوەی ئەو کەسانە (بەندکراوان) تاوانیان کردووە دژ بە مافە گشتی و تایبەتییەکان، یان دژ بە بەها و سیستەم و ڕێسا باوەکانی کۆمەڵگا. هەر بۆیە تاوانبار بەهۆی ئەو دەستدرێژییەی کە کردوێتییە سەر ڕێسا و دامەزراوەکانی کۆمەڵگا لەلایەن دەزگا فەرمییەکانی دەوڵەتەوە دەستگیردەکرێت و لێکۆڵینەوەی لەگەڵدا دەکرێ، دواتر بەپێی ئەو تاوانەی ئەنجامی داوە بڕیاری سزای زەوت کردنی ئازادی بۆ دەردەچێ و لە بەندیخانەدا ماوەی بەندکردنی بەسەر دەبات، پاشان بەندکراوەکان لەبەندیخانەدا کۆمەڵگایەکی بچووك پێکدەهێنن، کە ئەو کۆمەڵگایە سیستەمی ئابووری تایبەت و شێوازێکی دیاریکراویان هەیە لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، هەروەها خاسیەتی جیاواز باڵدەکێشێ بەسەریاندا، ئەم کۆمەڵگایەش بەرهەمی ئەو ڕێسا فەرمییانە نییە کە لە بەندیخانەدا کاری پێدەکرێ، بەڵکو بەرهەمی ئەو تێکەڵاوییە کۆمەڵایەتییە خۆرسکەیە (تلقائی) کە لەنێوان

بەندكراواندا دروست دەبێت. لەهەمانكاتدا بەندیخانە شێوازێكی چاكسازی و ئامادەكاری دەگیرێتەبەر بۆ دووبارە بنیادنانـەوەی كەسـایەتی تـاكی تاوانبـار یـان هەوڵـدەدرێت بـۆ پڕكردنـەوەی پێداویسـتییە سـەرەكییەكانی و یارمەتیـدانی لـە گـۆڕینی ڕوانگـە و ڕەفتـارە نـەگونجاوەكانی بـۆ ڕوانگـە و ڕەفتـاری كۆمەڵایـەتی پەسـەند لـە كۆمەڵگادا، بە چەندەها ڕێگا و شێوازی زانستی نوێ. هـەر سـەبارەت بـە وشـەی بەنـدكراو بـەپێی زۆرێـك لـەو ڕاوبۆچوونانەی كە ئاماژەیان پێداوە، پێیانوایە ئەو كەسەیە كە پێویستی بە خزمـەتگوزاری و چاودیری گونجاو هەیە ئەویش خۆی لە سەرلەنوێ چاككردن و شییاندنی بەندكراوەكەدا دەبینێتەوە.

پاش خستنەڕووی ئەو پێناسانەی سەرەوە بـۆ چەمكی بەنـدكراو دەتـوانین بڵێین (بەنـدكراو كەسـێكە بـەهۆی ئەنجامـدانی لادان یـاخود تاوانێكـەوە بـەدەقێكی یاسـایی كـە لەلایـەن دادوەرەوە دەردەچـێ دەخرێتـە بەندیخانەوە، پاشان لەو دامەزراوەدا دەخرێتە ژێـر پرۆگرامێكی چڕوپڕی چاكسازی و شیاندنەوە بەمەبەسـتی ئامادەكردنی بۆ دووبارە گێرانەوەی بۆ نێو كۆمەڵگا وەكو كەسێكی بەسود).

پێنجەم: چەمكی چاكسازی:

- چاكسازی بـەمانای ئەنجامـدانی گـۆڕان دێـت لـە ڕادەی وەڵامدانـەوەی تـاك (بەنـدكراو) بـۆ كارتێكـەرەكانی دەورووبـەری ئـەویش بـۆ بەرژەوەنـدی بـەهاو خـووە چاكەكان، بـە مانـای وەڵامدانـەوەی هـەبێت بـۆ ئـەو كارتێكەرانەی كەوای لێدەكات ڕەفتاری یەك بێت لەگەڵ بەها و خووە كۆمەڵایەتیەكان.
- یان چاكسازی: بریتیە لـە یارمەتیـدانی تـاك یـان هاوكاریكردنی بـۆ ئـەوەی وای لێبێـت ڕەفتـاری یـەك بێـت لەگەڵ بەها باوەكانی كۆمەڵگا.
- چاكسـازی: بریتیـە لـە دووبـارە پـەروەردەكردنی تاوانبـار لـەڕووی كۆمەڵایەتیـەوە، ڕاهێنـانی بـۆ گونجانـدنی لەگـەڵ كۆمـەڵگا و گـۆڕینی كەسـایەتیەكەی لـە كەسـایەتییەكی ناكۆمەلایـەتی بـۆ كەسـایەتیەك كـە بـەدوای كۆمەڵگا و سیستەمەكانی بكەوێت بەو مانایەی ڕێزی لـێ بگرێ و پێشێلی ڕێساكانی نەكات.
- چاكسازی: پرۆسـەیەكە ڕێگایـەكی زانسـتی دەگرێتەبـەر بـۆ دووبـارە بونیادنانـەوەی كەسـایەتی تاوانبـار و ڕاهێنانی بەمەبەستی بنبڕكردنی هۆكارەكانی مەترسی تاوان لە دەروونی و ئامـادەكردنی بـۆ گەڕانـەوەی بـۆ كۆمەڵگا، بە ڕەفتارێك كە گونجاو بێت لەگەڵ ڕەفتارە كۆمەڵایەتیەكەی تاكـەكانی نێـو كۆمـەڵگا، ئـەویش بـە ئامانجی جێبەجێكردنی كۆنترۆڵی كۆمەڵایـەتی و دروسـتكردنی بەرپەچدانەوەی گشـتی لـە ئـەنجام نـەدانی تـاوان لـە دواڕۆژدا. جـا پرۆسـەی چاكسـازی پێویسـت دەكـات كـە گشـت پسـپۆرییەكان لـە بـوارە جیاجیاكـان بەشـداری لـەكاری چاكسـازی بكـەن و لەهـەمان كاتـدا هاوكـاری و هەماهـەنگی لەنێوانیانـدا هـەبێت، چـونكە ڕۆڵەكان تەواوكەری یەكترن، ئەمە جگە لە بوونی ئەو پرۆگرامانەی كە پرۆسەكە سـەركەوتودەكات و دەبێـت زامن بكرێت.

- چاكسازی: پرۆسەیەكی كۆمەڵایەتیە لە ڕێگایەوە هەوڵدەدرێت بۆچاككردن و چارەسەركردنی ئەو **ڕەفتارە نەشیاوانەی كە تاوانباران خوویان پێوەگرتووە** و بۆتە هۆكاری سەرەكی تاوانكردنیان و گەیاندنی چارەنوسیان بە بەندیخانە، لەڕێگای ئەو بەرنامە و پلانانەی فەرمانگەی چاكسازی كۆمەڵایەتی داینـاوە بـۆ چاككردنی بەنـدكراوان و هانـدانیان بـۆ سـەر لـەنوێ دروسـتكردنی كەسایەتی و ڕەفتاری دروست و گونجاو لەگەڵ كۆمەڵگادا.

ئەرك و ئامانجی سەرەكی پرۆسەی چاكسازی:

ئەركی سەرەكی ئەم پرۆسەیە بریتییە لەچاككردنی تاوانباران لە ڕێگای گرنگیدان بەپاراستنی پێوەرە كۆمەڵایـەتی و نموونەییـەكانیان و ترسـاندنیان لـە دووبـارە بوونـەوەی سـزا بەرامبـەریان و چـاندنی نـەریتی تەندروست لە ناخیاندا لەڕێگای بەكارهێنانی ئامرازی دینامیەوە، چونكە ئامانجی سەرەكی لە پرۆسەی چاكسازی ڕازیكردنی تاوانبارانە یان بەندكراوە بەوەی كە لادان و تاوانكردن هیچ سودێكی پێناگەیـەنێت و بەپێچەوانەوە توشی زەرەرو زیـانێكی مـاددی و مەعنـەوەی زۆری دەكـات، بۆیـە پێویسـتە پابەنـدبێت بـەو ئـامرازە گونجـاو و لەبارانە لە هەموو هەڵسوكەوت و مامەڵیەكی ژیانی كۆمەڵایەتی ڕەچاویان بكات و جێبەجێیان بكات.

شەشەم : چەمكی ڕاهێنان:

ڕاهێنان: ئامادەكردنی بەندكراو بـۆ گەڕاندنەوەیـەتی بـۆ نـاو كۆمـەڵگا بـەتوانا جستەیی و دەروونـی و عـەقڵی و كۆمەلایـەتی و پیشـەییەوە كـە پێگـە كۆمەڵایەتیەكـە و ڕۆڵەكـەی لەپرۆسـەی بەرهەمهێنانـە كـە بـۆ دەگێڕدرێتەوە، ئەویش بە گوێرەی ئەو پرۆگرامە چاكسازیانەی كە بۆی ئامادە دەكرێ لەسەر بنەمایەكی زانستی و هونەری.

ڕاهێنان: بـەمانای وروژانـدنی پاڵنـەرە ئیجابیەكانـە لای بەنـدكراو بەشـێوەیەك بـاوەڕی بـەو بەهایانـە هـەبێت كـە لەناخیـدا دەچـێنرێت، ڕێـز لەیاسا بگرێـت پـاش ئـەوەی كـە یـاخی بـوو لێـی، بگـونجێ لەگـەڵ ژیانـە كۆمەڵایەتیەكەی پاش ئەوەی كە گۆشـەگیر بـوو لێـی، گەیشـتن بـەو ئامانجـەی پێویسـت دەكـات بەندیخانـە گشـت ئامرازەكانی چارەسەركردن و چاكسازی بەپێی پێویستی بەندكراوان بەكاربهێنێ.

ڕاهێنان: گرێبەستێكی ئاشتبوونەوەیە لـەنێوان تاوانبـار و كۆمـەڵگادا بەچارەسـەركردنی ئەگـەر هـاتوو نـەخۆش بـوو، پـەروەردەكردن و ڕاسـتكردنەوەی ڕەفتـاری ئەگـەر هـاتوو لادەر بـوو، ڕۆشـنبیركردن و فێركردنـی ئەگەر هاتوو نەخوێندەوار بوو، فێركردنـی كارێـك ئەگـەر هـاتوو بێكاربوو، بەمشێوەیە مەترسـی تـاوانكردن لـە كەسایەتی بەندكراو نامێنێت و دەگەڕێتەوە كۆمەڵگا بەشێوەیەكی گونجاو.

بنەماكانی ڕاهێنان

ئـەو بنەمايانـە چـين كـەدەبێت ڕاهێنـان دەسـتەبەريان بكـات لـە پروسـەكانی جاگسـازی لـە چوارچـيوەی جـێ بەجێكردنی سزای زەوتكردنی ئازادی لە بەنديخانەدا؟

١- دروستكردنی هەستی لێپرسراوێتی لەلای بەندكراو لەبەرامبـەر خـۆيی و كۆمـەڵگا و گەشـەدان بـەو هەسـتە، چونكە ئەو هەستە وای لێدەكات سەيری تاوان بكات وەك ڕەفتارێكی نەشياو و ناشيرين.

٢- پاراسـتی توانـا جەسـتەيی و ژيرييـەكانی بەنـدكراو، دواتـر هەوڵـدان بـۆ گەشـەپێدانيان يـان دروسـتكردنيان ئەگـەر بێتـو بـوونی نـەبێت، لەبەرئـەوەی ئـەو تواناياتـە ئـامراز و چـەكی بەنـدكراوان دوای ئازادكردنيـان بەكاريان دەهێنن بۆئەوەی ڕێگای خۆی بگرێت و وەكو هاوڵاتيەكی چاك لەكۆمەڵگەدا.

٣- كاركردن بۆ كەمكردنەوەی ئەو ئاسەوارە خراپانەی كەپەيوەندی بەجێبەجێكردنی سزای زەوتكردنی ئـازادی هەيە لەسەر تاوانبار، لەبەرئەوەی ژيانی بەندكراو لەبەنديخانـەدا ژيـانێكی سروشـتی نييـە جا ئەگـەری لـێ دەكرێت كاريگـەری خراپـی لەسـەر تەندروسـتی و جەسـتەيی و عـەقڵی و دەروونـی بەنـدكراو هـەبێت، ئـەو توانايەی كە پێويستييەتی بۆ وەرگرتی پێگەيەكی چاك لەكۆمەڵگا لەدەستدەدات.

٤- ڕێكخسـتنی چـاودێری كۆمەلايـەتی دواينـە كـە دەبێـت ئـەو چـاودێرييە بـەردەوام بێـت تـا دڵنيـا دەبێـت كـە ڕاهێنان جێبـەجێبووە ئـەويش بـەوەرگرتنی پێگەيـەكی كۆمەلايـەتی و ئـابووری و پيشـەيی جـێگير لەلايـەن ئازادكراوەوە لەكۆمەڵگادا، چاودێری دوايينە دوو جۆری هەيە لەيارمـەتی: أ- يارمـەتی مـاددی و ب- يارمـەتی مەعنەوی).

أ- يارمەتی ماددی: بريتييە لـە بڕێـك پـارەو جـل و بـەرگ و خـواردن و شـوێنی حەوانـەوە و دۆزينـەوەی كارێكی ديارێكراو.

ب- يارمەتی مەعنەوی: بريتييە لە ئامۆژگاری و ڕێنمايی و پێدانی زانياری دەربارەی ڕووبەروبونـەوەی كێشەكان ژيانی دوای ئازادكردن.

بەشی دووەم

کورتەیەك دەربارەی سەرهەڵدان و پێشکەوتنی زانستی سزا

لە کۆنەوە سزای تاوان تەنیا بریتی بوو لە سزای جستەیی کە ئەویش لەسێدارەدان و بڕینی یەکێك لەئەندامانی جستە و شێواندن و لێدان، کەواتە بەندیخانە تەنها شوێنی جێبەجێکردنی ئەم جۆرە سزایانە بوو کە پێویستی بەکاتێکی زۆر نەبووە، بەم جۆرەش هیچ زانستێك نەبووە بەناوی زانستی سزا. بەڵام(پرۆتاغوراس)یش کە فەیلەسوفێکی یۆنانیە، باس لە سزاو تاوان و تاوانبار دەکات و دەڵێ: دەبێ ئامانجی سزادان ڕێگەگرتن بێت لەدووبارەبونەوەی تاوان و چاوترساندنی خەڵکی تر لەڕێگای بینینی جێبەجێکردنی سزایەکە، چونکە سزا ئامانجەکەی تۆڵەسەندنەوە نییە، بەڵکو بریتیە لەچاکسازی و ڕاهێنان. و(ئەفلاتوون)یش وەك فەیلەسوفێکی یۆنانی دەڵێ: تاوانبار نەخۆشە سزایەکەشی ئامرازێکە بۆ چارەسەرکردنی ئەم نەخۆشیە، جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە ، دەڵێ سزا دەبێ ئاراستە بکرێت بۆ چاکسازی تاوانبار و ڕێگەگرتن لە دووبارە گەڕانەوەیان بۆ تاوان، بەڵام ئەم <u>بیروبوچونانە</u> هیچ کاریگەری لەسەر گۆڕینی جۆری سزاو شێوازی مامەڵەی لەگەڵ تاوانباران نەبوو لەو کاتی.

پاش دەرکەوتنی بنەماکانی دیموکراسی بەتایبەتی دوای شۆڕشی فەرەنسی سەرجەم بوارەکانی ژیان بەرەو گۆڕان چوون، لەبواری تاوانیشدا سیاسەتی تاوانکاری و سەرجەم زانستە تاوانیەکانی تر گۆڕانیان بەسەر داهات و بەرەو پێشکەوتن چوون لەکاتێکدا زۆر ئاسایی بوو کە بۆ هەر جۆرە تاوانێك سزای لەسێدارەدانیان دادەنا و ئەمەش لەکاتێکدا تێڕوانینی کۆمەڵگە بۆ تاونبار کە بەدڕندەیان دەزانی.

لەکۆتایی سەدەی حەڤدەدا بایەخدرا بە بەندیخانەکان، بەتایبەتی پاش دەرکەوتنی سزای زەوتکردنی ئازادی، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا زاراوەی سزاناسی تا سەدەی نۆزدەهەم بەکارنەهاتوە بۆ ئەو لێکۆڵینەوە و دراساتانەی کەلەم بوارەدا ئەنجام دەدران.

دواتر لێکۆڵینەوەکانی سزاناسی دەستی پێکرد لەسەر دەستی زانای ئیتالی (فلیب فراتسی) و بایەخدانی (جان فابلو) لە فەرەنسا، بە کاروباری بەندیخانەکان، ئەمەش لەتوێژینەوەیەك کەبڵاو کرایەوە بەناونیشانی (کاریگەری بەندیخانەکان لەسەر بەندکراوەکان) و لە ئینگلتەراش (جۆن هوارد) بەیەکەم کەس دادەنرێت کەگرنگی داوە بە بەندیخانەکان و لە توێژینەوەکەی خراپی بارودۆخی بەندکراوانی ئینگلیزی و ئەوروپیەکان خستەڕوو لەگەڵ ئەو شێوازە نامرۆییانەی کەلەگەڵ بەندکراوان بەکاردەهات لە مامەڵەکردن، هەروەها بانگەشەی بۆ دابینکردنی سیستەمی تەندروستی تەواو و جیاکردنەوەی بەندکراوان و دابینکردنی کار بۆیان لەپاڵ جێبەجێکردنی پرۆگرامی تەمبێکردن (تهذیبي) و ئاینی کاریگەر بەسەریاندا.

بەم جۆرە تێڕوانینی کۆمەڵگا بۆ تاوانباران گۆڕا، بەجۆرێك سەیردەکرا کەوا تاوانبار کەسێکی داماوە و دووچاری بارودۆخ و هۆکاری نائاسایی هاتووە بەرەو لادان و تاوان جڵەو دراوە.

• گرنگی توێژینەوەی زانستی سزا

لە کۆندا تێڕوانین بۆ مرۆڤی تاوانبار بەو شێوەیە بووە کە کەسێکی شەڕانگێز و دوژمنی کۆمەڵگا بووە، لەبەر ئەوەشە مەبەست لە سزادانی تۆڵەسەندنەوە بوو، بۆیەش بایەخ بە بەندیخانە نەدەدرا و پشتگوێ خرابوو، لەبەرئەوەی مەبەست لە دروستکردنی بەندیخان چاکسازی بەندکراوان نەبوو، بەڵکو تەنها شوێنی دەستبەسەرداگرتن و دورخستنەوەی تاوانباران لە کۆمەڵگا بوو، تا ئەو کاتەی سزایان لەسەر جێبەجێ دەکرا لەو کاتیش لەنێو سزاییەکان سزای زەوتکردنی ئازادی تێدا نەبوو، زۆربەی سزاکانیش سزای جەستەیی بوو بە وێنەی لە سێدارەدان (کوشتن) و بڕینی یەکێك لە ئەندامانی جەستە و شێواندنی ڕوخسار و وێناکردنی هێمای جێگیر و نەگۆڕ کە بەڵگەی تاوانباری بێت.

زانستی سزا چاکەیەکی گەورەی هەبوو لە پەرەسەندنی سیستەمی سزا و هەڵوێستە خۆپارێزەییەکان، بەهۆی ئەم زانستەوە مەبەستی لە بەندکردن بوە چاکسازی و لەناوبردنی پاڵنەرەکانی تاوان لە کەسایەتی تاوانبار و پەروەردەکردن و فێرکردن و مەشق ئێکردنی لەسەر پیشەیەك بۆ ئامادەکردنی بۆ گەڕانەوە بەشێوەیەکی گونجاو لەبری ئەوەی مەبەستەکەی ئازار و ئەشکەنجەدان بێت، هەروەها ئەو زانستە هەوڵیدا باشترین شێواز دەستەبەر بکات بۆ جێبەجێکردنی ئەو دوو سیستەمەی سەروو (سزا و هەڵوێستە خۆپارێزەییەکان) تا بگەنە مەبەستەکانیان، ئەویش لە ڕێگای پۆلینکردنی تاوانباران بۆ دامودەزگا سزاییە جۆراوجۆرەکان و بڕیاردانی چاوێری بە هەموو جۆرەکانییەوە جا کۆمەڵایەتی بێت یان تەندروستی یان دەروونی یان ئایینی بێت بۆ تاوانبار و خێزانەکەی لەگەڵ ڕێکخستنی چۆنییەتی بەڕێوەبردنی دەزگا سزاییەکان و دانانی ڕێسای کارکردن تیایدا.

هۆکارەکانی پێشکەوتنی زانستی سزا :

١- ڕۆڵی کەنیسە: ئەمیش بریتی بوو لەو هەوڵ و کۆششانەی کە پیاوانی کەنیسەی کاسۆلیکی ئەنجامیاندا لەژێر یاساو ڕێنماییەکانی ئاینی مەسیحی لەسەر ئەو بنەمایەی کە تاوانبار کەسێکە هەڵەی کردووە، جا ئەکرێ یارمەتی و کۆمەکی بکرێت، پەشیمان دەبێتەوە و تۆبە دەکات ئەویش بەدابڕانی لە کۆمەڵگاو دانانی لە بەندیخانە بەشێوەی تەنهایی و جێ بەجێکردنی سیستەمی پەروەردەی ئاینی بەسەریدا.

٢- دەرکەوتنی بیرۆکەی دیموکراسی: دەرکەوتن و بڵاوبونەوەی بیروبۆچونی دیموکراسی ڕۆڵێکی کاریگەری کردە سەر لێکۆڵینەوەکانی زانستی سزا، ئەویش بەداواکردنی یەکسانی لەنێوان هاوڵاتیان، بەم جۆرە وا سەیری تاوانبار نەدەکرا کە وا جیاوازە لە گەڵ هاوڵاتیانی دیکەی کۆمەڵگا، بەڵکو پێویستە کەرامەتی بپارێزن و ڕێزی لێ بگرن وەك مرۆڤێك لەلایەن دەسەڵاتەوە، ئەویش وایکرد گۆڕانکاری بەسەر ئامانج و مەبەستەکانی سزادا بێت.

پ/ تاوانناسی و کۆمەڵناسی چ ڕۆڵێکیان بینی لە پێشکەوتنی زانستی سزا؟

٣- پێشکەوتن و گۆڕانکاری لەزانستە پەیوەندیدارەکان بە زانستی سزا: ئەو پێشکەوتنەی تاوانناسی بەخۆیەوە بینی لە ئاکامی پێشکەوتنی دەروونناسی ئەمەش بەهۆی گرنگیدان بەباری کەسایەتی تاوانباران، بووە هۆی دەرکەوتنی چەندین سیستەمی گرنگ لە بواری زانستی سزا؛ ئەوانیش بریتی بوون لە **پۆلینکردنی تاوانباران، ڕاگرتنی جێبەجێکردنی سزا و سیستەمی ئازادکردنی مەرجدار و تاقیکردنەوەی دادگایی**. هەروەها بەرەوپێشچوونی لێکۆڵینەوەکان لەبواری کۆمەڵناسی بووەهۆی بایەخدان بەباری کۆمەڵایەتی تاوانباران و بەرقەرارکردنی چەندین سیستەمی گرنگ و سودبەخش بۆ **چاودێریکردنی کۆمەڵایەتی** چ لەناو بەندیخانە بێت وەك سیستەمی **مۆڵەتی خێزانی** و **سەردان لەنێوان بەندکراوەکان و کەس و کاریان**، یاخود لەدەرەوەی دامودەزگا چاکسازیەکانی بێت ئەویش لەڕێگای **چاودێریکردنی کۆمەلایەتی دواینە** دوای ئازادکردن و دەرچوونی تاوانبار لەبەندیخانە.

٤- بەرزبوونەوەی توانای دارایی دەوڵەت: ڕۆڵێکی سەرەکی هەبوو لە پێشکەوتنی سزاناسی، بۆ هۆی بایەخ دان بەبینایەی بەندیخانە و دروستکردنی دامودەزگای چاکسازی هەمەجۆر و دابینکردنی پسپۆر لە هەموو بوارەکان و پێداویستیەکانی کاری چاکسازی.

قۆناغەکانی پێشکەوتنی سزا:

پێشکەوتنی زانستی سزا بە سێ قۆناغ تێپەڕیووە لەسەرەتای سەرهەڵدانییەوە تاوەکو ئەمرۆ:

١- قۆناغی ماددی:

لە قۆناغی یەکەمدا جەختکرایە سەر لایەنی مادی، ئەویش لەڕێگای گرنگیدان بە بینای بەندیخانە و چۆنیەتی دروستکردنیان، بەجۆرێك دەستەی کارگێری بەندیخانە بتوانێت کۆنترۆڵ بکاتە سەر هەموو بەشەکانی، بەردەوام چاودێری بەندکراوان بکات، قۆناغی (قوتابخانەی تەقلیدی). شوێنکەوتوانی ئەم قوتابخانەیە پێیانوایە سەپاندنی سزا تەنیا بۆ ئەوەیە ڕێگری بکرێت لە تاوانباران بۆ ئەوەی جارێکیتر تاوان ئەنجام نەدەنەوە، هەروەها بۆ پارستنی کۆمەڵگا و نەهێشتنی مەترس تاوانبار بۆ سەر تاکەکان. بویەش ئامانجی سزای بەندکردن لەم قۆناغە تەنیا زەوتکردنی ئازادی تاوانبار و ڕێگرتن لە راگرتنی بوو.

٢- قۆناغی کەسی:

لە قۆناغی دووەمدا گرنگیدرا بەکەسی تاوانبار لەڕووی دابینکردنی مافەکانی و پاراستنی باری تەندروستی و نەسەپاندنی هیچ سزایەك بەبێ یاسا و ڕێنماییەکان. ئەم قۆناغە بە قۆناغێکی گرنگ و مێژوویی

دادەنرێت لە گۆڕانکاری ژیانی بەندکراوان لە ناو بەندیخانەکاندا. قۆناغی (قوتابخانەی وەزعی ئیطالی).

٣- قۆناغی ماددی و کەسی:

لە قۆناغی سێیەمدا هەوڵ و کۆشش تەرخانکرا بۆ هەردوو لایەن (ماددی و کەسی)، جا بۆ ئەم مەبەستە لێکۆڵینەوەکان ئاراستەکران بەرەو بنیاتنانی دامودەزگای سزایی کە هەموو لایەنەکان تەندروستی و دەروونی و هونەری و پێداویستیەکانی ژیانی بەندکراوان تێدا فەراهەمکرابی، بەم جۆرە بەندیخانە بوو بە شوێنی چاکسازی تاوانبار لە بڕی ئەوەی شوێنێك بێت بۆ ئازار و ئەشکەنجەدان. قۆناغی (قوتابخانەی بەرگری کۆمەڵایەتی).

یاساکانی تایبەت بە جێبەجێکردنی سزا:

یەکێك لە سەرچاوەکانی سزاناسی ئەو یاسایانەن کە تایبەتن بە جێبەجێکردنی سزای زەوتکردنی ئازادی، ئەم یاسایانەش ناویان دەگۆڕێ، لە زۆربەی وڵاتە عەرەبیەکان ناودەبرێن بەیاساکانی بەندیخانە و لە وڵاتە سۆسیالیستەکان ناودەبرێت بە یاسای جێبەجێکردنی سزا، لەهەندێ وڵاتی وەکو یابان پێیان دەوترێت یاسای چاکسازی تاوانباران و لە عێراق لەدوای (١٩٨١) ناوی بوەبە یاسای دامودەزگای گشتی چاکسازی کۆمەلایەتی و لەهەرێمی کوردستانیش (٢٠١٨)پێی دەوترێت یاسای سیستەمی فەرمانگەی چاکسازی کۆمەڵایەتی هەرێمی کوردستان- عێراق، نەتەوە یەکگرتووەکانیش (١٩٥٥) پێی دەڵێت یاسای کەمترین سنوور بۆمامەڵەکردن لەگەڵ بەندکراوان، ئەو یاسایانە دەقەکانی پەیوەستە بە ماف و ئەرکی بەندکراوان و بنەمای تایبەت بە شێوازەکانی جێبەجێکردنی سزاو مامەڵە کردن لەناو بەندیخانە.

<u>سەرچاوەکانی زانستی سزا</u>

سەبارەت بە سەرچاوەی زانستی سزا دوو بیروبۆچوون هەن، یەکێك لەم بیروبۆچوونانە سەرچاوەکان لە یاسای سزاکان (القانون العقوبات) و یاسای ڕێوشوێنی دادگاییکردن (قانون اصول المحاكمات الجزائیه او قانون الاجراوات الجنائیه) و یاسای بەندیخانەکان (قانون السجون) و ڕێنماییەکانی بەندیخانە (تعلیمات او لوائح السجون) گلدەکاتەوە، بەڵام ئەوەی دیکە ئەم سەرچاوانە و هی دیکە بەسەرچاوەی زانستی سزا (علم العقاب) دادەنێت، لەبەرئەوەی ئەرکی زانستی سزا تەنها بریتی نیە لەجێبەجێ کردنی سزای سەپێنراو بەسەر تاوانبار، بەڵکو ئاراستەی یاسا دانەریش دەکات کەوا سزایەکی گونجاو و شێوازێکی شیاویش بۆ جێبەجێ کردنی دابنێ.

بەم جۆرە جگە لەم سەرچاوانەی ناوبراون، سەرچاوەی دیکەش هەن، کە بریتیین لە یاساکانی تاوانکاری وڵاتانی بیانی و کۆنگرە نێودەوڵەتیەکان، هەروەها مشروعی نەتەوەی یەکگرتووەکان سەبارەت بە بنەماکانی کەمترین ڕادەیی مامەڵەکردن لەگەڵ بەندکراوەکان (قواعد الحد الادنی لمعامله المسجونین).

بەشی سێیەم/ دامودەزگا سزاییەکان

باسی یەکەم: مێژووی سەرهەڵدانی دەزگا سزاییەکان:

ئەگەرچی بەندیخانە بە کۆنترین دامودەزگای سزادان هەژمار دەکرێت، بەلاَم مێژووی ئەم دامەزراوە وەکو شوێنێکی جێبەجێکردنی سزای زەوتکردنی ئازادی لە (٣٠٠) ساڵ تێناپەڕێت، چونکە لەسەردەمی کۆندا ئەرکی بەندیخانەکان تەنیا بریتی بوو لە لەخۆگرتنی ئەو تاوانبارانەی کەسزاکەیان جستەیی بوو وەك (لەسێدارەدان، بڕینی ئەندامانی جەستە، جەلد)، هەروەها بۆ ئەوانەی لە قۆناغی دادگایدا بوون، کەواتە شوێنێك نەبوو بۆ جێبەجێکردنی سزای زەوتکردنی ئازادی، تەنانەت ئەم جۆرە سزاییە هەر بوونی نەبوو لەو کاتەدا، لەسەدەی ناوەڕاستدا تاوانباران لەنێوان قەلاَو جێگا سەختەکان و ژێر زەمین و لەنێو ژوورەکانی قولاَیی کەشتی و پاپۆرەکان زیندانی دەکران، یان ڕەوانەی ناوچە داگیرکراوەکان و مەنفادەکرا). جگە لەمەش دەوڵەت خۆراك و پۆشاکی بۆ بەندکراوەکان دابین نەدەکرد، بەڵکو لەسەر خۆیان و خرم و کەس و کاریان بوو، چونکە لەلایەن دەوڵەتەوە سەرپەرشتی کارگێری بەندیخانەکان نەدەکرا، بەڵکو وەك پرۆژەی بازرگانی دەدرا بەکەسانی ئاسایی بەرامبەر بەکرێیەکی دیاریکراو، هیچ جۆرە سیستەمێکی وەك پشکنین و پۆلێنکردن و دابڕانی بەخۆوە نەدەبینی، بەلاَم دوای سەدەی ناوەڕاست گۆڕانکاری لەلایەن ڕامیاری ڕویدا وەك ڕوخانی سیستەمی دەرەبەگی و سەرهەڵدانی شۆڕشی پیشەسازی لەلایەنی ئابوورییەوە و کاریگەری ئایینی هەندێ چاکسازخوازەکان، ئەمانە و گەلێ هۆکار و گۆڕانکاری لە بواری جیاجیا بووەهۆی بایەخدان بە بەندیخانە و بەندکراوەکان بەتایبەتی دوای دەرکەوتنی سزای زەوت کردنی ئازادی، جا بۆیە ئەم چەرخە بە سەدەی نوێ دادەنرێ (لەسیستەمی سزایی)، چونکە بەندکراوەکان گرنگیەکی زۆریان پێدراوە لەلایەنی شێوازی مامەڵەی سزایی و پۆلێنکردنی بەندکراوەکان و تایبەتمەندی بەندیخانەکان، واتە تەرخانکردنی جۆرە ئیشێکی دیاریکراو یان کارێکی دیاریکراو، یان جێبەجێکردنی سیستەمی سزایی دیاریکراو. کاتی ئێستاش بەوە جیادەکرێتەوە کە جەختکراوە سەر بەندیخانەکان و شێوازی مامەڵەکردن لەلایەن نەتەوە یەکگرتووەکان و کۆنگرەی نێودەوڵەتیەکان بەجۆرێك سیاسەتی تاوانکاری ئاراستەی بەرەو چاکسازی و ڕاهێنانەوەی بەندکراوەکان.

سەبارەت بەهەڵوێستی ئاینی ئیسلامیش دەربارەی بەندیخانە یان سزای زەوتکردنی ئازادی، ئاشکرایە سزای تاوان دەکرێ بەدوو جۆر(العقوبات الحدیە و التعزیریە)، لە تاوانەکانی حدود سزاکەی دیاریکراوە کە بریتییە لەکوشتن و بڕینی یەکێ لە ئەندامانی لەشی و لێدانی بەبڕی دیاریکراو ...هتد. کەواتە سزای زەوتکردنی ئازادی تیا نیە، لەکاتی دەسەلاَتی پێغەمبەر (د.خ) و ئەبوبەکر (ر.خ) هیچ شوێنێکی دیاریکراو نەبووە بۆ بەندکردنی تاوانباران، بەلاَم موسڵمانان سیستەمی بەندیخانەیان لە سەردەمی خلیفە عومەر(ر.خ) زانیوە. بەم جۆرە بەندیخانە بلاَوبۆوە لە دەوڵەتی ئیسلامی لەسەردەمی ئەمەوی و عەباسی بەتایبەت لە کاتی خەلیفە عومەر عەبدولعەزیز کە سیستەمێکی وردی دانا بۆ بەندیخانە بەناوی (دیوانی السجون) بەجۆرێك

کەرامەت و مرۆڤایەتی بەندکراوەکان بپێنێتەدی، لەگەڵ ئەوەشدا زاراوەی بەندیخانە لە قورئانی پیرۆز ئاماژەی پێکراوە لە سورەتی یوسف کە خودای گەورە دەفەرموێت (قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَن يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ**) سورة يوسف الاية(٢٥).**

مێژوویی یەکەمین بەندیخانە لە وڵاتی عێراقدا دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی(١٩١٨ز)ئەوکات بۆ یەکەم جار (بەندیخانەی قەلحە)دروستکرا لەناو وەزارەتی بەرگری، لە سەردەمی ئینگلیزەکان، هەروەها بەندیخانەیەکی تردروستکرا بەناوی بەندیخانەی(سیم)ئەو ناوەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی هەر چوار دەوری تەلبەند کرابوو بە(سیم)، دواتر لەناوچەی (باب ئەلمعزەم) بەندیخانەی ناوەندی بەغدایان دروستکرد، پاشان ئەو بەندیخانەیە گوازرایەوە بۆ ناوچەی (ئەبو غرێب).

باسی دووەم: پێناسە و جۆرەکانی سیستەمە سزاییەکان:

پێناسەی سیستەمەکانی دامو دەزگا سزاییەکان:

مەبەست لەسیستەمی دامودەزگا سزاییەکان ئەوەیە شێوازی ژیانی بەندکراوان لەگەڵ یەکتر لەناو بەندیخانە ڕووندەکاتەوە، تاچەند ڕێگا دەدرێت بە بەندکراوەکان پەیوەندی لەگەڵ یەك بکەن، واتە بریتییە لە جۆری پەیوەندی نێوان بەندکراوەکان لەنێو دامودەزگا چاکسازییەکاندا هەیە، ئایا هەموو کاتێك تێکەڵ و ڕێگایان پێدەدرێت بۆ ئاڵوگۆری گفتوگۆ یان لەیەکتری جیا دەکرێنەوە بە جۆرێك هیچ ڕێگا نادرێت بە گفتوگۆو تێکەڵ بوون یان کاتی دیاریکراو هەیە بۆ تێکەڵ بوون و جیابوونەوە.

لەبەرئەوەی مەبەست و ئامانجی سزا گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە لەسەردەمە جیاجیاکاندا، بۆیە ئەو سیستەمانەی کە پەیڕەوکران بۆ دیاریکردنی جۆری پەیوەندی بەندکراوان لەگەڵ یەکتردا بەهەمان شێوە گۆڕاون و جۆراوجۆرن.

جۆرەکانی سیستەمی سزایی:- بەم شێوەیەی کەباسی لێوە دەکرێت لەخوارەوە.

یەکەم: سیستەمی بەکۆمەڵ (النظام الجمعي):

ئەم سیستەمە کۆنترین سیستەمە کە پەیڕەوکراوە لەبەندیخانەکان، بەجۆرێك ئافرەت و پیاو و گەورەو بچوك تێکەڵاو دەکران لە سەدەکانی کۆن و ناوەراست، هەروەها تێکەڵکردنی بەندکراوەکان بە شەو و ڕۆژ بۆ، ڕێگە دەدرا بە ئاڵوگۆرکردنی بیروبۆچون و دروست بۆنی پەیوەندی نێوان بەندکراوان، بەڵام سیستەمی بەکۆمەڵ ئێستا شێوازی گۆڕاوە بەجۆرێك ئەم سیستەمە پەیڕەودەکرێت دوایی دابڕانی بەندکراوەکان لەسەر بنەمای ڕەگەز و تەمەن .... هتد.

کەواتە سیستەمی بەکۆمەڵ ئەو سیستەمەیە کە هەڵدەستێت بە تێکەلاوکردنی بەندکراوان بەشەوو ڕۆژ لەشوێنی خواردن و نووستن و کار و پەروەردەکردن..هتد، بەپێی ئەمەش لەهەموو ئەم شوێنانە ڕێگە بە ئالوگۆڕکردنی ڕاگۆڕینەوەو قسەکردن دەدرێت لە نێو بەندکراوان.

لایەنە باشەکانی سیستەمی بەکۆمەڵ:

١. کاریگەری خراپی نییە لەسەر بەنددکراوان لەڕووی کۆمەڵایەتی و تەندروستی دەروونی و بیروهۆشەوە، چونکە مرۆڤ لە سروشتەوە ئارەزوو بەتێکەڵبوون دەکات، بونەوەرێکی کۆمەڵاتییە.

٢. ڕێگا دەدات بۆکارکردن بەشێوەیەکی دروست و بەکارهێنانی ئامێرەکان بۆ کارکردن، کە ئەمەش دەبێتە هۆی بەدەستهێنانی بەرووبومێکی زۆر بەهۆی کاری بەکۆمەڵ.

٣. تێچونێکی زۆری ناوێ لەڕووی بینایە و دابینکردنی کەلوپەل و سەرپەرشتی کردن.

کەموکورتیەکان، یاخود لایەنە خراپەکانی سیستەمی بەکۆمەڵ:

١. بریتییە لە تێکەڵکردنی بەندکراوەکان بە شەو و ڕۆژ، ئەمەش دەبێتەهۆی دروستبوونی کاریگەری خراپی تاوانبارە ترسناکەکان لەسەر ئەو تاوانبارانەی مەترسیان لەسەر نییە، بەو مانایەی کە بەندیخانە دەبێتە شوێنێك یان قوتابخانەیەك بۆ فێربوون و چۆنیەتی ئەنجامدانی ڕفتاری تاوانکاری، و دروستبوونی گرووپی تاوانی ڕێکخەر لەهەمان کاتدا.

٢. سیستەمی بەکۆمەڵ ڕێگە خۆشکەرە بۆ دروستبوونی ڕای گشتی دژ بەدەسەڵاتی بەندیخانە.

٣. سیستەمی بەکۆمەڵ ڕێخوشکەرە بۆ بلاوبوونەوەی ڕەفتاری بەدرەوشتی لەنێوان بەندکراوان.

٤. سیستەمی بەکۆمەڵ سەرچاوەی بلاوبوونەوەی دیاردەی فرۆشتن و بەکارهێنانی مادده سڕکەرەکان لەنێو بەندکراوان.

٥. دروستبوونی توندوتیژی لەنێوان بەندکراوان، ئەمەش دەبێتە هۆی تێکدانی هێمنی و ئارامی ناو بەندیخانە.

<u>تێبینی/ گشت بەندیخانەکانی هەریمی کوردستان سیستەمی بەکۆمەڵ جێبەجێ دەکەن.</u>

دووەم: سیستەمی بەتەنهایی:

بریتییە لەدانانی هەر بەندکراوێك لە ژوورێکی تایبەت کە بەتەنیا تیایدا دەژیت بە شەو و ڕۆژ و هیچ پەیوەندیەکی لەگەڵ بەندکراوانی تر نیە، ناتوانێ گفتوگۆیان لەگەڵدا بکات و ئەنجامدانی ئەو کارەی کە پێی دەسپێردرێت، هەر ڕێنمایی و ئاراستەکردنێك کە لەمامۆستایانی تایبەتمەند و پیاوانی ئاینی وەریدەگرێت هەر لەناو ژورەکەی دەبێت، ئەم سیستەمە پێچەوانەی سیستەمی پێشوترە، بۆیە بەیەکێ لە چاکیەکانی لەناوبردنی ئەوخراپیانەیە کە لەسیستەمی بەکۆمەڵ پەیدا دەبێت ئەویش کاریگەری تاوانبارە ترسناکەکان لەسەر ئەوانەی مەترسیان لێ ناکرێ، ئەمەش بە هۆی تێکەڵکردنی بەندکراوەکان بە شەو و ڕۆژ.

پێویستە لەم سیستەمە ژمارەی ژوورەکانی بەندیخانە هێندەی ژمارەی بەندکراوان بێت، هەموو پێداویستیەکانی مانەوەو کارکردن و خوێندن و کاری چاکسازی پێویست بۆ بەندکراوان دابین بکرێت.

باشییەکانی سیستەمی بە تەنهایی:

١. ڕێگە خۆشکەرە بۆ نەهێشتنی ڕای گشتی لەسەر دەسەڵاتدارانی بەندیخانە.
٢. لەناوبردنی کاریگەری تاوانبارە ترسناکەکان لەسەر ئەوانەی مەترسی تاوانیان لێ ناکرێ.
٣. نەهێشتنی توندوتیژی لە نێو بەندکراوان، فەراهەم کردنی هێمنی و ئارامی لە نێو بەندیخانەدا.
٤. ڕێگە دەگرێ لەدروستبوون و پێکهێنانی باندە تاوانیەکان لەبەندیخانە.
٥. ڕێگرە لەپرۆسەکانی ڕاکردن لەبەندیخانە.
٦. ڕێگرە لەبلاوبوونەوەی بەدڕەوشتی لەنێوان بەندکراوان.
٧. لەهەمووی گرنگتر ئەوەیە ڕێگە دەدات بەجێبەجێکردنی پرۆگرامەکانی چاکسازی بەشێوەیەکی ڕێکوپێك لەسەر بنەمای پێویستی هەر بەندکراوێك.

خراپییەکانی سیستەمی بە تەنهایی:

١- پارە و پولێکی زۆری تێدەچێت، بەتایبەتی لەڕووی دروستکردنی ئەم بینایەی کە ئەم جۆرە سیستەمەیان تیدا پەیڕەو دەکرێت لە ڕووی دابینکردنی پێداویستییەکانی ژیان لەگەڵ کاری چاکسازی......هتد.
٢- زۆری ژمارەی سەرپەرشتیاران و مامۆستایان کە دابینکردنیان ئاسان نیە.
٣- بەندکراو ناتوانێ شارەزایی پەیدابکات لە ئیش و بەکارهێنانی ئامێری نوێ بۆ کارکردن کە لە ئاکامی پێشکەوتنی زانست و تەکنۆلۆژیاوە پەیدا دەبێت. بچوکی شوێنەکە تەنها ڕێگای کاری دەستی دەدات، هەروەها کارکردن بەتەنها بەرهەمی کەمترە.

٤- جێبەجێکردنی ئەم سیستەمە زەحمەتە ئەگەر ژمارەی بەندکراوان زیاتر بێت لە ژمارەی ژووری بەندیخانەکە.

٥- کاریگەری خراپی هەیە لەسەر بەندکراوان لەڕووی دەروونیەوە، کە زۆر جار دەبێتە هۆی تێکچونی باری دەروونی و لەدەستدانی هۆش و بیر، بەڵکو هەتا خۆکوشتنیش.(**ئەمە تونترین رەخنە بوو کە ئاراستەی سیستەمی بەتەنهایی کرا).**

پێویستە ئاماژە بەمانەی خوارەوە بکرێت:

- **کۆمەڵەی یەکەم:** هەندێ لە لێکۆڵەرەوان سەرەتای پەیڕەوکردنی ئەم سیستەمە دەگەڕیننەوە بۆ ولایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا، بەتایبەتی لە شاری فلادلفیا لە ویلایەتی پەنسلفانیا، هەر بۆیەش بەو ناوە ناونراوە.
- **کۆمەڵەی دووەم:** هەندێکیش دەیگەرێننەوە بۆ وولاّتانی ئەوروپی، بەتایبەتی هۆڵەندا و ئیتالیا لەژێر ئەو بنەمایەی کە ئەو بیرۆکەیە لە بەندیخانەکانی کەنیسەوە گوازراونەتەوە بۆ بەندیخانە شارستانیەکان.
- **لەگەڵ ئەوەی** کۆمەڵەی دووەم بە بەلگەی باوەڕپێکراو و راستی بەدەستەوەیە، بەوەی کە مێژووی سەرهەڵدانی دەگەرێتەوە بۆ بنەمای ئایینی، بەلاّم کۆمەڵەی یەکەم بەلگەی بەهێزترە، چونکە بۆ یەکەم جار لەساڵی ١٧٩٠ لەکەنیسە لەشاری فلادلفیا لە ویلایەتی بنسلفانیا پیادەدەکرا، ئەمەش هەر لەسەر ئەو بناغەیەی کە گوایە تاوانبار گوناهێکی کردووە و دەبێ پاککردنەوەی گوناهەکەی بدات، ئەویش بەبەندکردنی لە شوێنێکی دابڕاو تا بەخۆیدا بچێتەوەو تۆبە بکات .

سەرەڕای ئەوەش زۆرترین لێکۆڵەرەوان ئاماژە بەوە دەکەن کە لە ئەمریکا بۆ یەکەم جار سەری هەڵدا، کەواتە لایەنی عقلی و مەنتق ئەوە دەخوازێ کە لەگەڵ زۆرینە بڕۆین و پەسندی بکەین هەروەك ناونانی ئەو سیستەمە بەناوی شارو ویلایەتی ئەمریکی تایی تەرازوو بۆ کۆمەڵەی یەکەم قورستر دەکات.

پرسیار/ بۆچی سیستەمی بەتەنهایی وەك سیستەمێکی سەربەخۆ پەیڕەو ناکرێ لەکاتی ئێستادا، پەیڕەوکردنی تەنها خۆی لەهەندێ کاتدا دەبینێتەوە؟

١- وەکو سزایەکی تەمبێکردن بۆ ئەو بەندکراوانەی کە سەرپێچی سیستەمی ناوخۆیی بەندیخانەکان دەکەن.

٢- وەکو هەلۆێستێکی پاراستنی ئاسایشی تەندروستی ناو بەندیخانەکان لە کاتی توشبوونی بەندکراوان بەو نەخوشانەی کە توانای گواستنەوەی هەیە و یان لادانی سێکسی.

٣- پرۆسیەکی کاتی پەیرەودەکرێت بەرامبەر بڕیار لەسەردراوان تاکو پۆلێندەکرێن.

٤- قۆناغی یەکەم سیستەمی پلەدار.

سێیەم: سیستەمی تێکەلاو:

ئەم سیستەمە مام ناوەندە لە نێوان هەردوو سیستەمەکەی پێش خۆی بە کۆمەڵی و بە تەنهایی، بەجۆرێك بەندکراوەکان بەڕۆژ تێکەلاو دەکرێن بۆ ئیشکردن و نان خواردن و بەرنامەی ئایینی و ڕەوشتی و گشت بەرنامە چاکسازیەکان تر، بەلام بە شەو هەریەکە دەچێتە ژووریکی بەتەنها.

لەسەرەتادا لەکاتی تێکەلاو کردنی بەندکراوان بەڕۆژ نەدەبوو قسەو گفتوگۆ لەگەڵ یەکتر بکەن، هەر بۆیە ناودەبرێت بە <u>سیستەمی</u> <u>بێ دەنگی</u> <u>(بۆچی ئەو</u> <u>ڕێسایە</u> <u>دانرا؟)</u>:

١- بۆ ئەوەی تاونباران پەیوەندی لەگەڵ یەك دروست نەکەن.

٢- ڕێگا بگرن لە لەکاریگەری بەندکراوە خراپ و ترسناکەکان لەسەر ئەوانی دیکە.

بەلام لە دواییدا ئەم ڕێسایە بەڕەهایی جێبەجێنەدەکرا، بۆیە ڕێگەدرا کە بەندکراوان گفتوگۆ بکەن لەگەڵ یەکتردا لەکات و ساتی دیاریکراو هەروەك سزایی سەرپێچێکردنی بێ دەنگیش سوك و ئاسانتر بوو.

ئەم سیستەمە بۆیەکەم جار لە بەندیخانەکانی شاری (ئۆبرن) لە ویلایەتی نیویۆرك پەیرەو کرا بۆ کەمکردنەوەی خراپیەکانی هەریەك لەسیستەمەکانی پێش خۆی بە کۆمەڵ و بەتەنهایی.

چاکییەکانی (باشی)یەکانی سیستەمی تێکەلاو:

١- پارەی تێچونی کەمترە وەك لەسیستەمی بەتەنهایی و زۆرترە لە سیستەمی بەکۆمەڵ، چونکە ژوورەکانی تەنها بۆ مانەوەی بەندکراوەکانە لەکاتی حەوانەوە (پشوودان)، پێویستی بەدابینکردنی هەموو ئەو پێداویستیانە نییە کە لەژووری بەتەنها پێویستی پێیەتی.
٢- ئەوەندە کارمەند و پسپۆری چاکسازی و مامۆستای ئایینی ناوێت.
٣- ڕێگەدەدات بە ڕێکخستنی پرۆگرامی کارکردن و بەکارهێنانی ئامێری نوێ بۆ ئیشکردنی بەندکراوان.
٤- بووە هۆی نەهێشتنی کاریگەری خراپی بەندکردن بەتەنهایی شەو و ڕۆژ لەڕووی دەروونی و عەقلی لە سەر بەندکراو.

٥- لەهەمان کاتدا توانی کەم وکوری وخراپیەکانی سیستەمی بەکۆمەڵ کەم بکاتەوە لە کاتەکانی تێکەلاوکردنی تاوانباران بە شەو ڕۆژ لەوکاتەی کە ئەگەری لێدەکرێت ڕووبدەن، أ- شەو ئەو کاتە گونجاوەیە کە بەنکراوان گفتوگۆ و نهێنیەکانی تیدا ئەنجام بدەن، ب- ڕێککەوتن تاوانباران لەسەر پێشلکردنی سیستەمی ناوخۆی بەندیخانە وپلاندانان دژ بە بەندیخانە، ت- دروستبوونی توندوتیژی و پەیوەندی نەشازی سێکسی لەنێوان بەندکراوان، ث- بازرگانی و بەکارهێنانی مادە سڕکەرەکان(المخدرات)...هتد.

کەم وکورِییەکانی (خراپی)ـەکانی سیستەمی تێکەڵاو:

بێ دەنگکردنی بەندکراوان کارێکی زەحمەتە و کاریگەری دەروونی خراپی هەیە لەسەر بەندکراوان، بۆیە لەسەرەتای پەیدابوونیەوە هەمیشە لێدان بەکاردەهات بۆبێدەنگ کردنیان. بەڵام لە دواییدا ڕێسایی بی دەنگی بەرەهایی جێبەجێنەدەکرا، هەروەك سزایی سەرپێچیکردنی ئەم ڕێسایە سوك و ئاسانتر بوو.

<u>**ئەم سیستەمە لە سەردەمی ئیستادا بەیەك لە باشترین سیستەمی دامو دەزگا سزاییەکان هەژماردەکرێت.**</u>

چوارەم: سیستەمی پلەدار یان ئیرلەندی:

مەبەست لەسیستەمی پلەدار دابەشکردنی ماوەی سزایی زەوتکردنی ئازادی بۆ چەند قۆناغێك، و لە هەر قۆناغێك ئەو سیستەمە و ڕێنماییەکی جیاواز دەسەپێنرێت بەسەر تاوانبار بەرەبەر مامەلە توندوتیژییەکەی کەم دەکرێتەوە، بەو مەبەستەی ببێتە پاڵنەرێك بۆملکەچبوونی بەندکراو بۆ ڕێنماییەکانی بەندیخانە و گواستنەوەی لەقۆناغ و ژیانێکی ئازادی زەوتکراو بەشێوەیەکی پلەدار بۆژیانێکی ئازادی بەمەرج لەکۆمەڵگا دوایی دەرچوون لەبەندیخانە.

قۆناغەکانی شێوە کۆنەکەی سیستەمی پلەدار:

قۆناغی یەکەم: بەندکراو بەشەو و رۆژ بەتەنها دەخرێتە زیندانەوە(سیستەمی بەتەنهایی).

قۆناغی دووەم: تەنها بەشەو دابڕاو دەبن و بەڕۆژ تێکەڵاوی بەندکراوەکانی تردەکرێن(سیستەمی تێکەلاو).

قۆناغی سێیەم: ئازادی زیاتری پێدەدرێت تاوەکو وای لێ دێت کەسیستەمی ئازادکردنی مەرجدار دەیگرێتەوە و بەسەریدا پراکتیزە دەکرێت.

بەلام لە شێوە نوێیەکەی دەبێتە (٥) قۆناغ کەواتە دوو قۆناغی تری بۆ زیاد دەبێت.

قۆناغی یەکەم: بەندکراو شەو و رۆژ بەتەنها دەخرێتە زیندانەوە(سیستەمی بەتەنهایی).

قۆناغی دووەم: تەنها بەشەو دابڕاو دەبن و بەڕۆژ تێکەلاوی بەندکراوەکانی تردەکرێن(سیستەمی تێکەلاو).

قۆناغی سێیەم: رێگا بە بەندکراو دەدرێت لە دەرەوەی بەندیخانە کار بکات ئەمە پێی دەوترێت سیستەمی نیمچەکراوە.

قۆناغی چوارەم: گشت بەربەستە ماددی و پاسەوانەکان و چاودێری هەڵدەگیریت لەسەر بەندکراو، بەشێوەیەکی گشتی پێی دەوترێت سیستەمی کراوە، ئەم قۆناغە قۆناغی ڕاهێنانە لەسەر ژیانی ئازاد.

قۆناغی پێنجەم: ئازادکردنی مەرجدار.

ئەم سیستەمە بۆ یەکەم جار لە دوورگەی نورفولك لە ئوستڕالیا لەساڵی ١٨٤٠ جێبەجێکرا لەسەر دەستی (ئەلیکسەندەر ماکونچی) پاشان گوێزرایەوە بۆ ئینگلتەرا و ئیرلەندە **بەسیستەمی ئیرلەندی ناسرا.**

گواستنەوەی بەندکراو لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی دیکە پەیوەستە بە ڕەفتاری بەندکراو و پابەندبوونی بەڕێنمایی هەر قۆناغێك و ئەو نمرەیەی وەریدەگرێت، چونکە لەڕێگەی نمرەکانیەوە دەردەکەوێت تاچەند بەرنامەکانی چاکسازی لە ڕەفتارەکانیدا ڕەنگیداوەتەوە، ئەمەش دەبێتەهۆی بەرقەراربوونی سیستەم و دروستکردنی بواری گوێڕایەڵی و هاریکاری لەنێوان بەندکراوەکان و ئەندامانی کارگێری.

کەواتە دەتوانرێت بگوترێت کە ئەم گواستنەوەیە خۆی لە خۆیدا پاداشتە، بۆیە هەرکاتێ دەرکەوت کەوا بەندکراو بەرەو چاکسازی نەڕۆیشتوە و دەتوانرێت ئەم سیستەمە پێچەوانە بکرێتەوە، بەجۆرێك مامەڵەکردن و ڕێنماییەکانی بەرەو توندوتیژی پلەداربێت. ***بەهۆی ئەمەوە ئەم سیستەمە ناسراوە بە سیستەمی پاداشت.***

شایەنی باسە ئەم سیستەمە دوو شێوەی لەخۆگرتوە شێوەی کۆن و شێوە نوێکەی، شێوەی یەکەم خۆی لە دابەشکردنی سزای زەوتکردنی ئازادی بۆ چەند بەشێك دەبینێتەوە و ئەویش بریتی بوو لەگواستنەوەی بەندکراو لە قۆناغێك بۆ قۆناغێکی تر، بێ ئەوەی هیچ سودێکی مەعنەوی تیادا بێت کەدەبێتە متمانە بەخۆکردن و گەشەکردنی گیانی ژیانی سروشتی لەلای بەندکراو ئەویش بەڕێگادان بە بەشداریکردنی بەندکراو لەسەرپەرشتیکردنی هەندێ لایەنی ئیش و کارو ڕێکخستنی لەناو بەندیخانە بەو مەرجەی کە گرنگی بدرێت بەوانەی بەتواناو بەهرەدارن، هەروەها لەسەرۆکایەتی کردنی چالاکی هونەری و وەرزشیەکاندا...هتد، ئەمە لە شێوە نوێیەکەی فەراهەمکرا.

چاکییەکانی (باشی)یەکانی سیستەمی پلەدار:

١- دەوتریت ئەم سیستەمە لەسەرەوەی هەموو سیستەمەکانی پێشوو دادەنرێت، ئەویش بەهۆی ئەوەی بەرنامەی چاکسازی تاوانبار و ڕاهێنانەوەی تیادایە، بەتایبەتی شێوە نوێیەکەی بۆتە هۆی نەهێشتنی زۆربەی ئەو ڕەخنانەی کەلێی دەگیرێت، چونکە وادەکات کەبەندکرا بەویستی خۆی پەیڕەوی سیستەمەکانی هەر قۆناغێك بکات بەبێ بەکارهێنانی هێزو توندو تیژی.

٢- پلەدارکردنی سزاکەی لە توندوتیژیەوە بۆ سوکتر، دەبێتە هۆی چاکسازی بەندکراوان، چونکە سروشتی مرۆڤ ئەو پلەداریە دەخوازێ لەپێناو گەشەکردنی توانای بەندکراو بۆ وەڵامدانەوەی ڕێنماییەکانی هەر قۆناغێك.

٣- گواستنەوە لە قۆناغێكی نزمەوە بۆ قۆناغێكی بەرز، دەبێتە هۆی چاندنی تۆی متمانە بەخۆكردن لای بەندكراو، هەروەها پاڵنەرێكە بۆ ئەوەی زیاتر هەوڵ بدرێت بۆباشكردنی خورەوشت و ئیش بۆئەوەی بگاتە بارێكی باشتر.

كەم وكورییەكانی (خراپی) سیستەمی پلەداركردن:

١- دەبێتە هۆی بێبەشكردنی بەندكراو لە باشیەكانی قۆناغەكانی دیكە، كاتێك لە قۆناغی یەكەم دادەنرێت، بێ ئەوەی هیچ پاساوێك هەبێ، بەڵكو لەوانەیە ئەو باشیانەی پێویست بێت كە لە قۆناغەكانی پێشوو هەیە.

٢- هەروەها ئەو سیستەمە رێگا دەدات بەوەی قۆناغەكانی بەشێوەیەكی پێچەوانەیی پراكتیزە بكرێت ئەگەر رەفتاری بەندكراو بەرەو خراپی رۆیشت یان چاككردنەوە لە رەفتاری رووی نەدا.

٣- پراكتیزەكردنی توند بۆ ئەم سیستەمە لەوانەیە ببێتە هۆی مانەوەی لەسەر قۆناغی كۆن، چونكە دەبێ تێبگەیەنرێت ئەو سیستەمە بەرنامەیە بۆ راهێنانەوەی، نەك تەنیا چەند قۆناغێكی رەق و وشك كە بەندكراو پێداتێدەپەرێت، لەوانەیە هەندێ جار پلەداری و رێكخستنی گرنگ بێت، بەلام لەهەندێ جاری دیكە گرنگی نامێنێ، بەپێی بارودۆخی تاوانبار. جگە لەم سیستەمە سەرەكیانە هەندێ سیستەمی دیكەی لاوەكی هەن كە زۆر پراكتیزە نەكراون لەمانە سیستەمی چاكسازی ئەو سیستەمە دەوەستێتە سەر متمانە.

باسی سێیەم: جۆرەكانی دەزگا سزاییەكان:

جۆرەكانی دام و دەزگا سزاییەكان (پێناسە):

لە ئامانجەكانی سزاناسی بوونی بەندیخانەی هەمەجۆر و تایبەتمەندە بەهەر كۆمەڵەیەك لەبەندكراوان، بەجۆرێك بەندكراوان دابەش دەكرێت بەسەر بەندیخانە جیاجیاكان بەپێی جیاوازی تەمەن ئەمەش بریتیە لە جیاكردنەوەی مێردمندالْ لە گەورە یان بەپێی رەگەز وەك جیاكردنەوەی ئافرەت لە پیاو، یان بەپێی جۆری سزاكە واتە جیاكردنەوەی ئەوانەی سزایان بەسەردا سەپێنراوە لەوانەی كە خۆچەپارەدان دەیانگرێتەوە یان بەپێی ماوەی سزاكەی كەئەویش بریتیە لەجیاكردنەوەی ئەوانەی ماوەی سزاكەیان كەمە لەوانەی سزاكەیان زۆرە.

جۆرەکانی بەندیخانە بریتیە لە پلەی ئەو پاسەوانیەتییەی کەوا دەخرێتە سەر بەندکراو (بریار لەسەر دراو) لەنێو دام ودەزگا سزاییەکان و چەندیەتی ئەو ئازادییەی کەپێی دەبەخشرێت، یان بریتییە لە پەیوەندی بەندکراو بەجیهانی دەرەوە.

کەواتە دەتوانرێت بڵێین جۆرەکانی بەندیخانە هەردوو لایەن دەگرێتەوە، بەجۆرێك بریتییە لە پلەی پاسەوانیەتی سەپێنراو بەسەر کەسانی بەندکراو، لەهەمان کاتدا مانای پێچەوانە دەگەیەنێت(بەمانای) کەوا بڕی ئەو ئازادیەی بە بەندکراو دراوە چەندە؟ ئەمەش پەیوەندی بەندکراو بەجیهانی دەرەوە ڕووندەکاتەوە و تاچەند ئەم پەیوەندیە هەیە و چۆنە؟و پەیوەندی بەندکراو بە ئەندامانی دەستەی کارگێری دامودەزگاش دیاری دەکات.

یەکەم: دام و دەزگا سزاییە داخراوەکان:

بریتییە لەو دام و دەزگا سزاییانەی کە دەور دەدرێت بە بەربەست و ڕێگری ماددی وەك دیوار و پەرژینی بەرز و تەلی لێك ئالأو و تەلی کارەبایی و پاسەوانی زۆر... هتد، بەجۆرێك بەربەست و ڕێگر دەبێت لەڕاکردنی بەندکراوەکان، جگە لەمەش پاسەوانێتی توندوتیژ پەیڕەو دەکرێت ، هەر بەندکراوێك هەوڵی ڕاکردن بدات سزا دەدرێت، هەروەها شێوازی مامەڵەکردن و جۆری ئەو ڕێنماییانەی پەیڕەوی دەکرد لەم جۆرە دامودەزگایانە توندوتیژترن، سەرپێچی کردنیش خاوەنەکەی دووچاری سزایی کارگێری دەکات.

ئەم جۆرە کۆنترین جۆری دامودەزگاکانە، چونکە کە سەری هەڵداوە لەسەر ئەو شێوەیە بووە، هەتا ئێستاش هەر ماوە لە زۆربەی وولأتاندا، بەڵام تایبەتە بە هەندێ کۆمەڵەی تاوانباران بەتایبەتی ئەوانەی مەترسی زۆریان هەیە لەسەر کۆمەڵگە.

پرسیار/ ئەو هۆکارانەی بوونەهۆی بلأو بوونەوەی دامەزراوە داخراوەکان؟

وەلأم/ بلأوبوونەوەی ئەم جۆرە بەندیخانانە لە کۆنەوە دەگەڕێتەوە بۆ دوو هۆکاری سەرەکی کە ئەمانەن:

١- جاران کۆمەڵگا بەو چاوە سەیری تاوانباری دەکرد، کە مرۆڤی ترسناکن، بۆیە پێویستە بخرێنە دامودەزگای داخراو و دابڕێن لەکۆمەڵگا.

٢- ئەوانەی کە سەرپەرشتی و کارگێڕی دامودەزگا سزاییەکانیان دەکرد لە زۆربەی دەوڵەتان سەر بە دەستەی سەربازی و پۆلیسی بوون، بیروبۆچونیان وا بوو کە مامەڵەکردنی تاوانباران ئەبێ لەسەر بناغەی بەندیخانەی داخراو و سیستەمی توندوتیژ بێت باشترە وەك لەشێواز و جۆری دیکە.

خراپییەکانی سیستەمی بەندیخانەی داخراو:

١- سەپاندنی پاسەوان و سیستەمی توندوتیژی لەسەر بەندکراو وای لێ دێت کە متمانەی بە خۆی نەمێنێ.

٢- دابڕانی تاوانباران لە کۆمەڵگا بەشێوەیەکی یەکجاری دەبێتە هۆی تێکچونی باری دەروونی بەجۆرێك زەحمەتە کە جارێکی دیکە بتوانێ بەئاسانی تێکەڵاوی کۆمەڵگا ببێتەوە و لەگەڵیدا بگونجێ.

٣- تێچوونی زۆری دەوێت لەڕووی دروستکردنی بینایەوە بەتایبەتی دروستکردنی پەرژین و دیوار و ڕێگری ماددی کە بەندیخانە پێی دەورەدەدرێت.

٤- پێویستی بە دامەزراندنی پاسەوانی چەکداری زۆر هەیە بۆ پاسەوانێتیکردنی بەندکراوان.

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەروەك لەپێشەوە ئاماژەی بۆ کراوە ئەم جۆرە بەندیخانەیە شیاوترین جۆری بەندیخانەیە بۆ تاوانبارە ترسناکەکان بەبەراورد بەجۆرەکانی دیکە.

<u>هەموو بەندیخانەکانی هەریم جۆری بەندیخانەی داخراون.</u>

دووەم: دام و دەزگا سزاییە کراوەکان:

دامودەزگا سزاییە کراوەکان، بەوە جیادەکرێنەوە کەوا پشت نابەستێت بە بەربەست و ڕێگری مادی هەروەك لەدام و دەزگا سزاییە داخراوەکاندا دەبینرێت، بەڵکو بەشێوازی مەعنەوی کە دەبێتە هۆی پتەوکردنی پەیوەندی نیوان بەندکراو و کارگێری دامودەزگا و دروست کردنی هەستی لێپرسراوەتی، ئەویش لەسەر بناغەی متمانەکردن بە بەندکراوان لەلایەك، بیروبۆچوونی دەستەی کارگێڕی بەوەی کە سزای زەوتکردنی ئازادی ئامرازێکە بۆ چاکسازی تاوانباران لەلایەکی دیکەوە.

واتە لەم جۆرە دامودەزگایەدا ڕێگرو بەربەستی ماددی نییە بەو شێوەی لە دامودەزگا داخراوەکاندا هەیە، لەلایەنی بینایەوە، هەروەها لەڕووی پاسەوانێتییەوە بۆ دابڕینی بەندکراو ڕێگەگرتن لە ڕاکردنیان، هەروەك پەنا ببرێتە بەر توندو تیژی لەمامەڵەکردن لەگەڵ بەندکراوان و جێبەجێکردنی سیستەمی بەندیخانەو ئەمیش لە ئاکامی ئەوەی کە کارگێری دامودەزگا و بەندکراوان باوەڕیان بەوە هەیە کە ئەم دامودەزگایانە شوێنی چاکسازی و ڕاهێنانن نەك ئازار و ئەشکەنجەدان.

چاکییەکانی یان باشییەکانی دام ودەزگا کراوەکان:

١- کەمی تێدەچێت لە ڕووی بینایەوە.

٢- پاسەوانیەتی زۆری ناوێت.

٣- نابێتە هۆی تێکچونی باری دەروونی و عەقلی تاوانباران، چونکە بەیەکجاری دانابڕێت لە کۆمەڵگا.

٤- ژیان هەر وەك ڕاهێنانێكی كۆمەلایەتی وایە بۆ گەرانەوە بۆ ژیانی ناو كۆمەڵگا.

٥- ئەو جۆرە مامەڵەی لەگەڵیان ئەنجام دەدرێت وا دەكات كە بەندكراو متمانەی بە خۆی پەیدا بكات، ببێتە هۆی دروست كردنی هەستی لێپرسراوەتی لایەی.

خراپییەكانی دام و دەزگا كراوەكان:

١- لە بەهاو نرخی سزا كەمدەكاتەوە.

٢- جگە لەمەش تێكەلاو بوونی تاوانباران بەكەسانی دیكە لە كۆمەڵگا كاریگەری خراپی لێدەكەوێتەوە.

٣- بەندكراو تووشی هاندان دەكات بۆ ڕاكردن.

پێویستە پەیرەوی چەند مەرجێك بكرێت بۆ ئەوەی ئەم جۆرە دام و دەزگایانە سەركەوتوو بێت ئەمانەش بریتین لەمانەی خوارەوە:

١- باشتر وایە ئەم جۆرە دامودەزگایانە لە ناوچە دێهاتەكان بێت، بەتایبەتی لە شوێنی كشتوكاڵی و پیشەسازی لە دەرەوەی شار دروست بكرێت.

٢- دەبێ بە ووردی كەسانی سەرپەرشتیار و كارگێران و بەندكراوان هەڵبژێردرێن.

٣- ئەمە جگەلەوەی ئەبێ ژمارەی بەندكراوان كەم بێت بەپێی توانا.

چەند پێوەورێك پێشكەشكراوە لە لایەن زانایانی زانستی سزا و یاسای تاوانكاری سەبارەت بەدانانی بەندكراو لەم جۆرە دامودەزگایانە، بەلام ئەو پێوەرەی كەپەسند دەكرێت پیوەری كەسیە، پێوەری كەسی واتە دراسە و لێكۆلینەوە و تێبینی كردنی كەسایەتی بڕیار لەسەر دراو بكرێت، بەجۆرێك ئەگەر بینرا جێگای متمانە پێ كردنە ئەوا دەخرێتە دامودەزگا سزاییە كراوەكان، لەگەل ڕەچاوكردنی ماوەی سزاكەی (درێژە یان كورتە)، واتە دانانی بەندكراو لە هەر جۆرە دامودەزگایەكی چاكسازی جا داخراو بێت یان كراوە یان نیمچە كراوە، ئەوا بەپێی ئەو لێكۆلینەوە و پشكنینانە دەبێت كە بۆ بەندكراو ئەنجام دەدرێت، پێش ئەوەی بخرێتە بەندیخانەوە.

شایەنی باسە ئەم جۆرە بەندیخانانە لە كۆتایی سەدەی ١٩ دەركەوتن بۆیەكەم جار لەسویسرا لەساڵی ١٨٩١ دروستكراوە، دوایی ئەوەی لە وڵاتانی دیكە وەك ئینگلتەرا و ئەلمانیا بنیاتنراوە ، لە دوای جەنگی جیهانی دووەمەوە بەزۆری بلاوبۆتەوە، ئەمەش لەبەر زۆری ژمارەی بەندكراوانی ئەم جەنگە وای كرد كە لەبەندیخانەكان جێگایان نەبێتەوە، بۆیە خرانە سەربازگەكان وەكو بەندیخانە لە ئاكامدا ئەمە سەركەوتنی بەدەست هێنا و وایكرد لەزۆر وڵاتاندا دابمەزرێت و بلاوببێتەوە.

هەروەها ئەم جۆرە دامودەزگایانە راسپێردراون لەلایەن کۆنگرە نێودەوڵەتییەکان لەمانە (کۆنگرەی تاوانی و سزایی کە لە لاهای بەستراوە لەساڵی ١٩٥٠ و کۆنگرەی نەتەوەیەکگرتووەکان بۆ نەهێشتنی تاوان و مامەڵەکردن لەگەل تاوانباران کە لە جنێف بەستراوە لەساڵی ١٩٥٥ و زنجیرە لێکۆڵینەوەی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست بۆ نەهێشتنی تاوان و مامەڵەکردنی تاوانباران کە لە قاهیرە سازدرا لە ساڵی ١٩٥٣.

- پێناسەی (کۆنگرەی نێودەوڵەتی تاوانی و سزایی لە لاهایی) بۆ دامودەزگا سزاییە کراوەکان: بریتییە لەو دامودەزگا سزاییانەی کە دەور نەدراون بە بەبەربەستی مادی دژی هەلاتن و ڕاکردن وەك دیوار و شیش و پاسەوانی زۆر، بیرۆکەی ئەم جۆرە دامودەزگایانە هەڵقوڵاوە لەسەر ڕێزگرتنی سیستەم لەخودی بەندکراوان، چونکە سیستەمەکە بەرەزامەندی خۆیانە، ئەویش وەك ڕێزلێنانێك و متمانەی پێیان دراوە بێ ئەوەی پێویست بە چاودێری بکات، پابەند دەبێت بەرێساکانی ناو بەندیخانە.

سێیەم: دامودەزگا سزاییە نیمچە کراوەکان:

ئەم جۆرە دامو دەزگایانە لەڕووی تایبەتمەندیەوە مام ناوەندن لە نێوان دامو دەزگا داخراوەکان و کراوەکانن، چونکە بەربەستی ماددی و پلەی پاسەواتی تێدا کەمترە وەك لە دامودەزگا سزاییە داخراوەکاندا هەیە، کەواتە تۆزێ ئازادی پێدەدرێت، بەلام زیاترە بەبەراورد بەبەندیخانە کراوەکان.

ئەم جۆرە بەندیخانەیە دووشێوەی هەیە، یەکێکیان بەقۆناغێك دادەنرێت لە قۆناغەکانی سیستەمی پلەداری لەنێوان نێوەندی داخراو و کراوەدا، بەر لەئازادکردنی مەرجدار کاتێك دەردەکەوێت کەوا بەندکراو هەڵسوکەوتی لەنێو بەندیخانە شایەنی متمانە پێکردنە، دەتوانێ سود وەربگرێت لە چاکییەکانی ئەم جۆرە دامودەزگایە، بەلام شێوەی دووەمی وەك سیستەمێك یان جۆرێکی سەربەخۆ پەیرەو و پراکتیزە دەکرێت، سەبارەت بەهەندێك بەندکراوانی تایبەت، بەتایبەتی ئەوانەی ماوەی سزاکەیان مام ناوەندە، ئەمەش دوایی ئەنجامدانی پشکنینی تایبەت بەبارودۆخی کەسی بەندکراو و شیاو بۆ ئەم جۆرە بەندیخانانە.

ئەو سیستەمەی کەتیایدا پەیرەو دەکرێت زۆر جار سیستەمی پلەدارە بەجۆرێك لەسەرەتادا توندوتیژە، بەلام بەرە بەرە توندوتیژییەکەی کەمتر دەبێت تاوای لێ دێت شیاو بێت بۆسەپاندنی سیستەمێك بەسەریاندا کە نزیك بێت لەو سیستەمەی لەدامودەزگای کراوە پەیرەو دەکرێت، لەگەڵ ئەوەشدا بەشێوەیەکی گشتی لەم جۆرە دامودەزگا سزاییانەدا ڕێگە دەدرێت بە بەندکراو بچێتە دەرەوەی دامودەزگاکە کە بێ ئەوەی چاودێری بەردەوام بکرێت، جا بۆ ئەنجامدانی ئیش و کار بەهەمان مەرجی ئیشی کە کەسانی ئاسایی (ئازاد) ئەنجامی دەدات، یان بۆ فێربوون و خوێندن لەیەکێ لە دامودەزگا زانستییەکان یان بۆ چارەسەری نەخۆشییەکانی بە مەرجێ دەبێ لەکۆتایی ماوەی ئیش کردنەکە یان فێربوون ...هتد بگەڕێتەوە بۆ بەندیخانە.

ئەم جۆرە دام و دەزگايانە بەزۆری بلاْووبونەتەوە لە ئەمريكا و فەرەنسا و سويسرا و ئيتاليا و ميسر و سويد و لبنان...هتد، بە زۆری لە لادێكان و شوێنە كشتوكاڵييەكان دروست دەكرێت.

باشييەكانى يان چاكييەكانى دامودەزگا نيمچەكراوەكان:

١- تێچونی كەمە .

٢- ڕێگە خۆشكەرە بۆ ڕێكخستنی ئيش و كاردا.

٣- هاوسەنگی دەروونی و جەستەيی بەندكراو سەقامگير دەكات، چونكە لەنێوەندێكی نزيك بە نێوەندی ژيانی ئاسايی دەژيی كە ئەمەش يارمەتی چاكسازی و ڕاهێنانەوەی دەدات.

خراپييەكانى دامودەزگا نيمچە كراوەكان:

١- لە خراپييەكانی ئەوەيە كە بەزەحمەت خاوەن كارەكان بەندكراوان لای خۆيان دادەمەزرێنن بۆ كاركردن.

٢- پراكتيزەكردنی دەبێتە هۆی نايەكسانی، چونكە ئەو بەندكراوانەی بێ هێزو نەخۆشن يان نەخويندەوارن سودی لە سيستەمی چوونەدەرەوە لە بەنديخانە وەرناگرن.

٣- دروستبوونی پەيوەندی لەنێوان بەنكراو و كەسانی دەرەوە لەوانەيە زەرەر و زيانی لێ بكەوێتەوە، بەلاْم لەگەڵ ئەوەشدا دەتوانرێت خراپييەكانی كەم بكرێتەوە، ئەمەش لەڕێگەی دروستكردنی پەيوەندی لێپرسراوانی بەنديخانە يان لايەنی تايبەتمەند لەگەڵ خاوەن كارەكان لەلايەك،و ڕێگەگرتن لە بەندكراو لە پەيوەندی بە هەندێ كەسانەوە ئەگەر ئەم پەيوەنديە مەترسی هەبێ.

پرسيار/ بيرۆكەی دروست بوون يان هاتنەكايەی دامەزراوە نيمچە كراوەكان؟

وەلاْم/ چونكە ئێمە كۆمەڵ و گرووپمان هەيە لە تاوانباران پێويستيان بە مامەڵەی بەنديخانەی داخراو نييە، لەهەمان كاتدا شياو نييە بۆ ئەوەی لە دامودەزگا سزاييە كراوەكان دابنرێن، بۆيە ئەمە وايكرد بەنديخانەی نيمچەكراوە بێتەكايەوە.

بەشی چوارەم

باسی یەکەم: سیستەمە سزاییە جیگرەوەکان

- **ڕاگرتنی جیٚ بەجیٚ کردنی سزا:**

بریتیە لە هەڵپەساردنی جێبەجێکردنی سزا لە هەلومەرجێکی دیاریکراودا کە یاسا خۆی دەستنیشانی دەکات.

- **گرنگی ڕاگرتنی جیٚ بەجیٚ کردنی سزا:**

ئامانجی ئەم سیستەمە بریتیە لە دوورکەوتنەوە لە جیٚ بەجیٚ کردنی سزای زەوتکردنی ئازادی ماوە کورت لە سەر تاوانباران بۆ دوورکەوتنەوە لە زیانەکانی، لەبەرئەوەی جیٚ بەجیٚ کردنی ئەم جۆرە سزایە بەندکراو بۆ ماوەیەکی کوورت لە بەندیخانە دەهێڵێتەوە، ئەو ماوە کورتەش بەس نیە بۆ چاکسازی، بەڵکو زۆرجار دەبێتەهۆی تێکدانی ڕەفتاری بەنکراو.

ئەم سیستەمە نابێتە هۆی زەوتکردنی ئازادی بەڵکو کۆت و بەندی ئازادی تاونبار دەکات و جۆری سزاکەشی لەهەمانکاتدا دیاری دەکات بۆ بەدیهێنانی بەرپەرچدانەوەی تایبەتی و گشتی.
جانب الاجابي لنظام وقف تنفيذ العقوبة:

کارکردن بە سیستەمی راگرتنی جێبەجێکردن دەگەڕێتەوە بۆ چەند هۆکاری سەرەکی کە ئەمانەن:

١- دووربوون لە کێشەکانی سزاکانی بەندکردنی ماوەی کورت: زانایانی یاسای تاوانی کۆکن لە سەر ئەوەی کە سزاکانی ماوە کورت ناتوانن چاکسازی بهێننەدی چونکە لەو ماوەیە ناتوانرێت بە شێوەیەکی تەواو شارەزای کەسایەتی تاوانباری بەندکراو بێت ، و بەوپێیە ناکرێت کە سەرکەوتووترین ئامرازی گونجاو بۆ مامەڵەکردن لە تاوانبار پێشنیار بکرێت . سەرەڕای ئەوەی کە بریار لەسەر دراوەکە ڕێزی کەسانی تر لە دەست دەدات . بەڵکو لە زۆربەی جار کارەکەی لە دەست دەدان و ناتوانێت سەرچاوەیەکی پەیداکردنی رۆزی بۆ خۆی ببینێتەوە کەواتە ئەوە دەبێتە هۆی رووخاندنی لایەنی ماددی و مەعنەوی خۆیی و خانەوادەکەی .

٢- چاککردنی بریار لە سەرداوەکە دوور لە بەندیخانە: سیستەمی ڕاگرتنی جێبەجێکردن هەر چەندە بەندکردنی تێدا نییە بەڵام تاکو ئاستێکی زۆر مامەڵەکردنێکی سزاییە، بەجۆرێک کە بڕیار لە سەردراوەکە هەست بە ئازار دەکات لە بڕیاری سزادان هەر چەندە جێبەجێ نەکرێت چونکە زیاتر هەست بە تاوانباری دەکات لەگەڵ ئەوەش هەڕەشەلێکردنی بە جێبەجێکردنی سزا ئەگەر لەو ماوەیەی کە یاسا دیاریکردووە تاوانێکی ئەنجامدا بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە شایەنی ڕاگرتنی سزاکەی نیە کە خۆیی لە خۆیدا سیستەمێکی سزاییە ، چونکە دەبێتە هۆی دروست بوونی کۆمەڵێک پاڵنەر کە چۆنیەتی ڕەفتارکردن بۆ بڕیار لەسەر دراوەکە دیاری

دەکەن و پێویستە لەسەر بریار لەسەردراوەکەش بەو شێوەیە رەفتار بکات کە لەگەڵ سیستەمی خۆڕەوشتی کۆمەڵگە بگونجێت و بەوشێوەیە ترساندنێکی تایبەتی تێدایە . کە بریتیە لە دروستکردنی ویستی شیاندن (تأهيل). لە ڕێگەی بەکارهێنانی شێوازێک بەبێ سەپاندنی سزا.

٣- دوور خستنەوەی تاوانبارانی سەرەتایی لە تێکەڵبوونی لەگەڵ تاوانبارانی بە ئەزموون (المتمرس): سیستەمی ڕاگرتنی جێبەجێکردنی بەشداری دەکات لە چارەسەر کردنی کێشەی تاوانباری سەرەتایی بێ مەترسی کە ئەگەری ئەوە نییە بگەڕێنەوە سەر تاوان وەکو (تاوانبارانی بەر ڕێکەوت یان بە هۆی سۆزداری) . چاکوایە کە ئەو تاوانبارانە سزا نەدرێن چونکە سزادان دەبێتە هۆی خراپ بوونی بە هۆی تێکەڵبوونیان لەگەڵ بەندکراوانی تر و ئەو تاوانبارانەی کە ئەزموونیان هەیە لە تاوانکردن . لەگەڵ ئەوەش هەوڵ دەدات لە ڕێگەی بەکارهێنانی سیستەمی بەش بەشکردنی تاوانباران و جیاکردنەوەی تاوانبارانی مەترسیدار لەو تاوانبارانەی کە ئەگەری چاکبوونیان هەیە شوێنەوارە خراپەکانی تێکەڵاوی تاوانبار نەهێڵرت ، بەڵام لە دوای ئەوە نەگەیشتۆتە ئامرازێک بۆ هێنانەدی ئەو ئامانجەی بە شێوەیەکی دڵخۆشکەر . چونکە بە زۆری وایە سەر پەرشتیارانی بەندیخانەکان لە ماوەی جێبەجێکردنی سزا شارەزای شێوازەکانی تاوانکردن نابن .

- **مەرجەکانی ڕاگرتنی جێ بەجێ کردنی سزا :**

١- پەیوەست بە تاوان: ئەو تاوانەی بەندکراوی پێ حوکم دراوە دەبێت جنایە یان جنحە بێت.

٢- پەیوەست بە سزا: ئەم سیتەمە جێ بەجی دەبێت بەسەر تاوانبارانی سزادراو بەسزایی زەوتکردنی ئازادی، کە ماوەکەی لە ساڵێك زیاتر نیە، هەروەها لەکاتی بوونی سزای پێ بژاردن، دەکرێت دادوەر فەرمان بە ڕاگرتنی سزای بەندکردن و پێ بژاردنیش پێکەوە بکات یان یەکێکیان بەتەنها.

٣- پەیوەست بە تاوانبار: دادگا فەرمان دەردەکات بە ڕاگرتنی جێ بەجێ کردنی سزا پاش ئەوەی تەماشای ڕەوشتی بڕیارلەسەردراو یان ڕابردووی یان بارودۆخی ئەنجامدانی تاوانی دەکات، ئەگەر دادوەر گەیشتە ئەو بڕوایەی کە ناگەڕێتەوە بۆ تاوان. هەروەها پێویستە پێشتر حوکم نەدرابێت بەهۆی ئەنجامدانی تاوانێك کە بە عەمدی ئەنجامی دابێت. هەموو ئەمانەش بەڕێگای پشکنین و دیراسەکردنی هەموو لایەنەکانی ژیانی بڕیارلەسەردراو دەبێت.

- **مەرجەکانی پاش ڕاگرتنی جێبەجێکردنی سزا :**

١- بڕیارلەسەردراو بەڵێن بدات ڕفتاری باش بێت و پابەندی مەرجەکان بێت بەدرێژایی ماوەی ڕاگرتنەکە.

٢- ماوەی ڕاگرتنی جێ بەجێ کردنی سزا (٣) ساڵە، کە دەست پێ دەکات لە ڕێکەوتی دەرچوونی بڕیاری دادگا.

٣- کەفالە (جا چ کەفالەی کەسی یاخود مالی بێت).

ئەگەر ماوەی تاقیکردنەوە بەسەرچوو بەبێ ئەوەی بڕیاری هەلوەشانەوەی سیستەمی ڕاگرتنی جێبەجێکردنی سزا لە دادگا دەربچێت تاوانباریش پابەندی گشت مەرجەکان بێت ، ئەوە حوکمەکە بەوە دادەنرێت کەهەر نەبوبێت.

- **هەڵوەشانەوەی ڕاگرتنی جێ بەجێ کردنی سزا :**

١- ئەگەر لەماوەی تاقیکردنەوە، کە (٣) ساڵە، تاوانبار تاوانێکی عەمدی ئەنجام دا کە ماوەی سزایەکە لە ٣ مانگ زیاتر بێت، چا تاوانەکە جنایە یان جنحە بێت.

٢- ئەگەر تاوانبار هەڵنەستێ بە باشکردنی ڕەوشتی پاپەندنەبوون بە مەرجەکان.

٣- دەرکەوت کە تاوانبار لەمەو پێش بڕیارێکی لە دژ دەرچووە بەهۆی تاوانی جنایە یان جنحەوە دادگا پێی نەزانیوە لە کاتی بڕیاردانی ڕاگرتنی جێبەجێکردنی سزا.

- **تاقیکردنەوەی دادگایی :**

مەبەست لە تاقیکردنەوەی دادگایی، سنوردارکردنی ئازادی تۆمەتبارە پێش و پاش دەرچوونی حوکمی ئیدانەکردن، لەبری زەوتکردنی ئازادی وەکو هۆکارێك بۆ چاکسازی.

لەم پێناسەیە ئەوە ڕوون دەبێتەوە کە تاقیکردنەوەی دادگایی ئامانجی دوورکەوتنەوەیە لە چوونی تۆمەتبارە بۆ نێو بەندیخانە لەگەڵ کردنی دووبارە ڕاهێنانەوەی لە ڕێگای یارمەتی ئیجابی، هەروەها سەپاندنی چاودێری دادگایی بەسەریدا تا بتوانین ئەوە تاقی بکەینەوە کە تا چەند تەمەتبار جەدارەتی هەیە بۆ سود وەگرتن لەم سیستەمە. ئەگەر ئەوە چەسپا کە جێ بەجێ کردنی ئەم سیستەمە سەرکوتوو بووە ئەوا لە دەستنیشانکردنی سزا و جێبەجێکردنی دووردەکەوێتەوە، ئەگەر سەرکەوتوو نەبوو ئەوا سزایی زەوتکردنی ئازادی بۆ دەکرێت بۆ دووبارە ڕاهێنانەوەی.

بڕیار لەسەر دراو لە تاقیکردنەوەی دادگایی بە دوو قۆناغدا تێدەپەڕێت:

١- ئازادیەکەی سنور دار دەکرێت لەگەڵ سەپاندنی چەند ئیلتزاماتێك بەسەریدا و ملکەچبوونی بۆ چاودێریکردنی، پێش دەرچوونی حوکمی ئیدانەکردنی.

٢- سزای زەوتکردنی ئازادی بۆ دەردەکرێت، بەڵام جێبەجێکردنی ڕادەگرێت ئەگەر لە تاقیکردنەوەی یەکەم سەرکەوتوو نەبوو.

لێرەوە جیاوازی نێوان ڕاگرتنی جێبەجێکردنی سزا و تاقیکردنەوەی دادگایی دەردەکەوێت کە ڕاگرتنی جێبەجێکردنی سزا دەوەستێتە سەر ئاگادارکردنەوەی بڕیارلەسەردراو و لێی دەگەڕێن خۆی ڕێگای ڕاهێنانەوە بگرێتەبەر. بەڵام لە تاقیکردنەوەی دادگایی چاودێری و سەرپەرشتیار و هاوکاری تێدایە، هەروەها تاقیکردنەوەی دادگایی پێش و پاش ئیدانەیە بەڵام ڕاگرتنی جێبەجێکردن پاش ئیدانەیە.

قۆناغی یەکەم: دادوەر لە بەڵگەنامەکانی داواکە و بارودۆخی تۆمەتبار دەکۆڵێتەوە و ئامادەیە بۆ ئیدانە، بەڵام حوکم نادات و ڕێڕەوی داواکە ڕادەگرێت و ماوەیەك دیاری دەکات و تۆمەتبار ملکەچی تاقیکردنەوە دەکات، کۆمەڵێك ئیلتزاماتی دەخاتە سەر و ملکەچی سەرپەرشتیار و چاودێری دەکات، ئەگەر ئەو ماوەیە پەیوەست بوو بە ئیلتزاماتەکانەوە ئەوا حوکم دژی دەرناکات، بەڵام ئەگەر پەیوەست نەبوو بە ئیلتزاماتەکانەوە ئەوا حوکم دەدریت بە سزایەکی گۆنجاو کە نازانی چ چۆریکە، بەم شێوەیە ئەم قۆناغە تۆمەتبار ناچاری پەیوەست بوون بە ئیلتزام دەکات تاکو سزا نەدرێت.

قۆناغی دووەم: پاش دەرچوونی بڕیاری سزا، دادوەر فەرمان بەڕاگرتنی سزاو جێ بەجێ کردنی سیستەمی تاقیکردنەوەی دادگایی بەو مەرجانەی لە خۆی دەگرێت و ملکەچکردنی بۆ سەرپەرشتیار و چاودێری کردنی، ئەم قۆناغە دەچێتە چوارچێوەی سیستەمەکە و بەپێی جێبەجێکردنی سزا.

مەرجەکانی تاقیکردنەوەی دادگایی:

١- دەبێت شیاو بێت بە تاقیکردنەوە.

أ- نابێت تاوانەکە لە چوارچێوەی ئەو تاوانانە بێت کە زیان بە ئاسایشی دەوڵەت بگەیەنێ یان تاوانی کوشتن، یان نابێت پێشتر حوکم درابێت بە سزای زەوتکردنی ئازادی.

ب- لێکۆڵینەوە لەو بارودۆخ و ژینگەیە بکرێت کە تۆمەتبار لەماوەی تاقیکردنوەی سزایی تیایدا دەمێنێتەوە، تاکو بزانین گونجاوە بۆ چاکسازی و ڕاهێنان.

٢- ڕێزگرتن لە ئیلتزاماتە سەپێندراوەکان:

یارمەتی بڕیار لەسەر دراو دەدات ڕێگایەکی شەرەفمەندانە بگرێتەبەر بۆ ژیان و دووربکەوێتەوە لە هۆکارە تاوانکاریەکان کە ببێتەهۆی ئەنجامدانی تاوان،و ڕێگە خۆشکردن بۆ ڕاهێنانی، ئەم سەرپەرشتیەش کارمەندێك پێی هەڵدەستێت پێی دەووترێت ئەفسەری تاقیکردنەوە.

یاسای فەڕەنسی ماوەی سەرپەرشتیکردن و تاقیکردنەوەی لە نێوان (٣-٥) ساڵ دیاریکردووە.

باسی دووەم: هەڵوێستە خۆ پارێزەکان – خۆچە پارەدان (التدابير الاحترازيه).

لەمەوبەر ئاماژەمان بەوە کرد سزا تاوانی یەکان خۆی لە دوو شێوە دەبینێتەوە، سزاکان و خۆچە پارەدان، شێوەی دووەم کاتێك سەری هەڵدا کە تێبینی کرا سزاکان هەندێ جار بێ سوودن سەبارەت بە هەندێ تاوانباران، بە تایبەتی تاوانبارە شێتەکان و ئەو تاوانبارانەی ڕاهاتوون لەسەر ماددەی سڕکارو بێ هۆشەکان، چونکە کۆمەڵەی یەکەم سزا لە سەریان پراکتیز ناکرێ، لەبەر ئەوەی بۆ بەرپرسیاریەتی تاوانباران دەبێ شیاو بێت لە ڕووی یاسایی یە، واتە: تەمەنی لە (٧) حەوت ساڵ زیاتر بێت یان (التمييز و الارادة)ی هەبێت، بەڵام مرۆڤی شێت هەرچی بکات (التمييز)ی نی یە، وە سەبارەت بە ڕاهاتووەکان لەسەر ماددە سڕکارەکان (مدمن المخدرات) ئەوا سزا نابێتە هۆی بنە بڕکردنی مەترسی تاوانی لەم کۆمەڵە یە بە شێوەیەکی هەمیشەیی بۆیە پێویستی کرد کە جۆرە سزایەکی دیکە بێتە کایەوە کە شیاو بێت بۆ ئەم بارانە بەم جۆرە هەڵوێستە خۆ پارێزەکان دەرکەوتن وەك شێوەیەکی دیکەی سزا تاوانبارەکان.

پێناسەی خۆچە پارەدان (التدابير الاحترازية)

گەلێك پێناسەی خۆچە پارەدان کراوە لە لایەن لێکۆڵەرەوان، بەڵام دەتوانین بە شێوەیەکی گشتی پێناسەی بکەین بەوەی بریتی یە لە (سزایەکی تاوانی (جزاء جنائي) کە پێك دێت لە کۆمەڵە ڕێوەڕەسم (اجراءات)، یاسا بڕیاری لەسەر دەدات دادگاش دەیسە پێنێ بەسەر هەر کەسێك کە مەترسی ئە نجام دانی تاوانی لێ دەکرێت بۆ ڕووبەروو بونەوەی ئەو مەترسی یە.

لەم پێناسە بۆمان دەردەکەوێت کە خۆچە پارەدان چەند بنەماو جیاکەرەوەی هەیە کە ئەمانەن:

ناوەڕۆکی خۆچە پارەدان ڕووبە ڕوو بوونەوەی مەترسی تاوانی یە (الخطورة الاجرامية) لە کەسی تاوانبار، واتە: نەهێشتنی ئەو هۆکارانەی دەبنە ئە نجام دانی تاوان لە دوا ڕۆژدا، بۆیە بەوە جیا دەکرێتەوە لە سزا کەوا ڕەگەزی ئازاردانی تیادا نیە (عنصر الايلام)، و ئەگەر تیاشی کەوێت لە کاتی زەوت کردنی ئازادی ئەوە مەبەستدار نییە (غير مقصود).

١. سەرچاوەی خۆچە پارەدان، وەك سزاكان، یاسایە كە ئەویش زۆر جار لە یاسای سزادان ئاماژەی بۆ دەكرێ، لە مانە یاسا سزای عێراقی، بەندی (سەدو سێ) (المادة ١٠٣).

٢. هەڵوێستێكی دادگایی یە، واتە : ئەبێ بڕیاری دادگایی دەربچێت سەبارەت بە جێ بەجێ كردنی و سە پاندنی.

٣. هەڵوێستە خۆ پارێزەكان دەبێ بسە پێنرێ بەسەر ئەو كەسەی كە مەترسی تاوانی لێ دەكرێ، بە مەبەستی نەهێشتنی ئەو مەترسی یە.

٤. هەڵوێستێكی ئایندەیی یە (مستقبلي)، چونكە مەبەست لێی ڕوونەدانی تاوانە لە دوا ڕۆژدا.

٥. پەیوەست نی یە بە بەرپرسیاریەتی تاوانكاری (المسؤولية الجنائية) بۆیە دەتوانرێت بسە پێنرێ بەسەر كەسانی شێت و منداڵان .... هتد.

٦. ماوەكەی دیاری كراو نی یە، بەڵكو بەردەوام دەبێت تا ئەگەری مەترسی تاوانی هەبێ.

٧. ئەبێ یەكسانی پەیڕەو بكرێت لە جێ بەجێ كردنی یان سە پاندنی سەبارەت بە هەموو ئەوانەی دەیانگرێتەوە (مبدأ المساواة)

مەرجەكانی خۆچە پارەدان (شروط التدابير الاحترازية)

بۆ سە پاندنی خۆچە پارەدان بەسەر هەر كەسێك، پێویستە دوو مەرجی سەرەكی هەبێ، كە ئە مانەن :

١/ تاوانێكی پێشوو (الجريمة السابقة)

مەرجە بۆ ئەوەی هەڵوێستێكی خۆ پارێز لە دژی كەسێك وەربگیرێت، ئەو كەسە تاوانێكی كردبێت، كەواتە دادوەر بۆی نی یە خۆچە پارەدان بسە پێنێت بەسەر هیچ كەسێك ئەگەر تاوانێكی ئە نجام نەدابێت، هەرچەندە مەترسی كۆمەڵایەتی (الخطورة الاجتماعية) لە پلەیەكی بەرزیش بێت ئەمەش لە ترسی زێدەڕەوی دادوەر لە بەركارهێنانی دەسەڵاتی و بۆ ڕێز گرتنی لە ئازادی هاوڵاتی لە هەمان كاتدا، جا ئەو كەسە بەرپرسیار بێت لەو تاوانە یان بەرپرسیار نەبێت، چونكە كۆڵەكەی مەعنەوی (الركن المعنوي) مەرج نیە كە واتە : دەتوانرێت هەڵوێستی خۆ پارێز لە دژی شێتیش وەربگیرێت.

٢/ مەترسی تاوانکاری (الخطورة الاجرامية)

چەند پێناسەیەك هەیە بۆ مەترسی تاوانی، ئەویش بەهۆی ئەو لایەنانەی کە گرنگیانداوە بە دیاری کردنی چەمکی ئەو زاراوەیە، چ لە ڕووی دەروونیەوە بێت یان کۆمەلأیەتیەیەوە.

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا مەترسی تاوانی بەوە پێناسە دەکرێت کە بریتی یە لە ئەگەری ئە نجام دانی تاوان لە لایەن تاوانبارەوە لە دوارۆژدا.

واتە: تەنها ڕوودانی تاوان بەس نی یە بۆ سە پاندنی خۆچە پارەدان بەڵکو ئەبێ نیشانەو بەڵگە (دلائل وامارات) هەبێ سەبارەت بە ئەگەری ئە نجام دانی تاوان لە لایەن تاوانبار لە دوا ڕۆژدا.

وە لەبەر ئەوەی مەترسی تاوان بارێکی دەروونی شاراوەیە، بۆیە ئەبێ نیشانەو بەڵگە (امارات و دلائل) هەبێ لەسەر بوونی، ئەمیش بە دیار دەکەوێ لەو تاوانەی کە پێشتر ئە نجامی داوەو پێشبینی تاوانبارو هەڵسوکەوتی لە پێش و لەکاتی ئە نجام دانی تاوان و لە دوایی دا وە لە بارودۆخی ژیانی کۆمەلأیەتی و کەسێتی تاوانبار خۆی، وە جۆری ئەو تاوانەی کە ئەگەری ئە نجام دانی لێ دەکرێ گرنگ نیە، بەڵکو پلەی مەترسییە تاوانی یەکە گرنگە.

وە ئەگەر سەیرێکی یاسای سزایی عێراقی بکەین ئەم مەرجانە بە ڕوون و ئاشکرا دەبینین لە دەقی بەندی (سەدو سێ) برگەی (یەکەم)، کە تیایدا هاتووە نابێ هەڵوێستی خۆپارێز کە یاسا دەقی لەسەر داوە، بسە پێنرێ بەسەر هیچ کەسێ ئەگەر نەسەلمێنرێ کەوا کردارێکی کردووە کە یاسا بە تاوانی دادەنێ و بارودۆخی تاوانبار مەترسی هەیە لەسەر سەلامەتی کۆمەڵگە، وە بارودۆخی تاوانبار (حالتة) مەترسی هەیە لەسەر کۆمەڵگە، ئەگەر دەرکەوت لە بارودۆخی و ڕابردووی و هەڵس و کەوتی و بارودۆخی تاوانەکەی و پاڵنەری ئە نجام دانی، ئەگەری ئەوەی لێ دەکرێ کەوا تاوانبار دەگەڕێتەوە بۆ ئە نجام دانی تاوانێکی دیکە لەدوا ڕۆژدا.

جۆرەکانی خۆچە پارەدان (انواع التدابير الاحترازية)

لەبەر ئەوەی خۆچە پارەدان، لە وولأتێکەوە بۆ وولأتێکی دیکە جیاوازیان هەیە، بۆیە باس لە گرنگترین جۆرەکانی دەکەین بە شێوەیەکی گشتی، دوایی لە یاسای سزای عێراقی.

١/ جۆرەكانی خۆچە پارەدان بە پێی بابەتەكەی (موضوعها)

دابەش دەبێت بە پێی بابەتییەوە بۆ خۆچە پارەدانی كەسی و عەینی (التدابير الشخصية والعينية).

خۆچە پارەدانی كەسی دەسە پێنرێتە سەر كەسی تاوانبار، ئەویش دابەش دەبیٚ بۆ خۆچە پارەدانی زەوت كردنی ئازادی (الماسة بالحرية) وەك دانان لە دام و دەزگا چاكسازیە كۆمەلاٚیەتیەكان یان لە نەخۆشخانەی نەخۆشی یە هۆشیەكان (الامراض للحرية) وە خۆچە پارەدانی كەم كردنەوەی ئازادی (المقيدة للحرية) وەك دانان لە ژێر چاودێری یان پاسەوانیەتی پۆلیس یان ڕێنەدان بە هاتوو چۆكردنی هەندیٚ جێگا (شوێن)، خۆچە پارەدانی زەوت كردنی ماف (الماسه الحقوق) ئەویش وەك بیٚ بەش كردن لە ئە نجام دانی هەندیٚ ئیش و كار یان ڕیٚ نەدان بە هەڵگرتنی چەك.

وە خۆچە پارەدانی عەینی دەكەوێتە سەر ئەو شتانەی كە تاوانبار لە ئە نجام دانی تاوانەكەی بەكارهێناوە، لەمانەش مصادەرەو (المصادره) داخستنی شوێنی كار (غلق المحل).

٢/ جۆرەكانی بە پێی سروشتی یەكەی (طبيعتها).

ئەمەش بریتی یە لە خۆچە پارەدانی ڕاهێنانەوە (التأهيلية) و پەكخستن (التعجيزية) و دوو خەرەوە (الابعادية)، ڕاهێنەرەوە وە ردەگێردرێت بۆ چارەسەر كردنی تاوانبار ئەگەر نەخۆش بێت یان فێركردنی پێشەیەك لە كاتی بیٚ كاری دا.

بەلاٚم تعجیزی بریتی یە لە داماڵینی تاوانبار لە هەر ئامرازێك كە لەوانەیە تاوانبار بەكاری بهێنیٚ بۆ ئە نجام دانی تاوانەكەی وەك مصادەرەو داخستنی دام و دەزگا یان خستنە ژێر چاودێری، وە ئیبعادی ئەمەیان هەڵدەستێت بە دوو ر خستنەوە و دابڕینی تاوانبار لەو شوێنەی لەوانەیە، تاوانی تیادا ئە نجام بدات وەك ڕیٚ نەدان بە مانەوە یان دانیشتن (الاقامه) لەو شوێنەی كە تاوانی تیا ئە نجام دەدات.

سەبارەت بە خۆچە پارەدان لـە یاسـا سـزایی عێراقـی دا لـە بەنـدی (سەدوچـار) دا هـاتووە کـە وا هەڵوێسـتە خۆپارێزەکان یان زوەتی ئازادی دەکەن یان کەمی دەکەنەوە یان زەوتی ماف دەکەن یـان مـاددین (التـدابیر السـالبة للحریة والمقیدة او المادیة).

کەواتە سێ جۆر خۆچە پارەدان هەن، هەندێکیان دەبنە هۆی زەوت کردنی ئازادی یان کەم کردنەوەی کە بـریتین لـە عجز کردن لە شوێنی چارەسەر کردن، وەڕێ نەدان بە هاتووچۆکردنی بۆ شوێنی خواردنەوە بێ هۆشـی کارەکـان، ڕێ نەدان بە بەندکراو بە هاتوو چۆ کردن، دوای تەواو بوونی ماوەی سزاکەی، بۆ شوێنێك یان چـەند شـوێنێکی دیـاری کراو، بۆ ماوەیەك کەمتر نەبێت لە ساڵێك وە زیاتر نەبێت لە ماوەی ئەو سزایەی کە بڕیاری لەسەر دراوە، یان زیاتر نەبێت لە پێنج ساڵ، وە چاودێری کردنی پۆلیس بەڵام خۆچە پارەدانی زەوت کردنی ماف بریتی یـە لـە بـێ بـەش کردنی لە ئە نجام دانی مافی (الولایە الوصایە والقوامە) لەسەر کەسانی دیکە یان لەسەر سامانیان، وە ڕێگە نەدان بە ئە نجام دانی هەندێ ئیش و کار کە ئە نجام دانی دەوەستێتە سەر مۆڵەت دان لە دەسەڵاتی تایبەت بە پێی یاسـا وە لێ سەندنەوەی مۆڵەتی لێ خوڕین هەر کاتێ بڕیار دەربچێ لەسەر کەسێ سەبارەت بـە ئـە نجام دانـی تاوانێـك بەهۆی یەکێ لە ئامرازەکانی گواستنەوەو لە ڕێگەی سەرپێچی کردنی یاسا، دەکـرێ کـە دادوەر بڕیـاڕ بـدات بـەلێ سەندنەوەی مۆڵەتی لێ خوڕین بۆ ماوەیەك کە لە سێ مانگ کەمتر نەبێت و لە سێ ساڵ زیاتر نەبێت.

خۆچە پارەدانە ماددەییەکان بریتین لەو موسادەرە (المصـادرة) کردنی هەر شتێك کە دەسـتگیر بکـرێ و یـان دروسـت کردنی یان هەڵگرتنی (حیازتها) یان شاردنەوەی (افرازها) یان بەکارهێنانی (اسعمالها) یـان فرۆشـتنی (بیعهـا) یان خستنە بازاڕی (عرضها للبیع) لە خودی خۆیدا بە تاوان دابنرێت ئـەوا دەبـێ مصـادرە بکرێـت ئەگـەر مـولکی تاوانباریش نەبێت یان ئەو کەسە بڕیار نەدرا بە تاوانباریەتی (ادانته)، وە ئەگەر بـەڵێن دان بـە ڕەفتـار چـاکی (التعهد بحسن السلوك)، واتە: دەبێ بڕیار لەسەر دراو لە کاتی دەرچوونی بڕیارەکە، بەڵێن بنوسێت بە باش کردنی هەڵس و کەوتی بۆ ماوەیەکی دیاری کراو بە پێی یاسا، وە داخستنی شوێنی کار (غلق المحل)، واتە: دەکـرێ دادگـا بڕیار بدات بە داخستنی ئەو شوێنەی بەکارهاتووە بۆ ئە نجام دانی تاوان بۆ ماوەی دیـاری کـراو لـە یاسـا ئەگـەر تاوانبارەکە بڕیاڕی بەسەر درا بە سزا بۆ ماوەیەك لە پێنج ساڵ زیاتر بێت (واتە تاوانەکەی (الجنایـة أو الجنحـة) بێت، وەستاندنی کەسی مەعنەوی هەڵوەشاندنەوەی (وقف الشخص المعنوي وحله).

واتە دادگا دەتوانێ کە بڕیار بدات بە وەستاندنی کەسی مەعنەوی بۆ ماوەیەك لە سێ مانگ کەمتر نەبێت و لــە ســێ ساڵ زیاتر نەبێت، ئەگەر (جناية يان جنحة) يەك ڕوویدات لە يەكێك لە نوێنەرەكانی ئەو كەسـە مەعنەويـە يـان بەڕێوەبەرانی یان وەکیلەکانی، وە سزاکەی زەوت کردنی ئازادی بێت بۆ ماوەی شەش مانگ و زیـاتر، وە ئەگـەر ئـەو (جنایە یان جحنە)یە دووبارە بۆوە دەکرێت بڕیار بدرێت بە هەڵوەشاندنەوەی کەسی مەعنەوی.

ئەمە سەبارەت بەم جۆرە سزا تاوانیانەی کە کە لە بەندیخانەکان جێ بەجێ دەکرێن، واتە : پێویستیان بە شوێنی تايبەت هەيە بۆ جێ بەجێ کردنيان، وە بريتی بوون لە خۆچە پـارەدن و سـزای زەوت كردنـی ئـازادی (العقوبـات والتدابير السالبة للحرية)، بەڵام ئامانجەکانی سزای تاوانی کە شێوەیەکی گشتی بريتی يـە لـە كـەم كردنـەوەی تاوان و نەهێشتنی، تەنها بە سەپاندنی نايەتەدی، بەڵکو ئەبێ شێوازی جێ بەجێ كردنيشی بە جۆرێکی وابێت کە ئەم ئامانجە بێنێتەدی چ لە ناو دام و دەزگا سزاییەکان بێت یان لە دەرەوەی، کە لە مـەو دوا باسـی لێـوە دەکـەین ئەویش لە بابەتی مامەڵەکردنی سزا.

سەرچاوەکان:

یەکەم:- سەرچاوە سەرەکیەکان

أ- سەرچاوەی کوردی:

١- کەوسەر احمد خالند وهیمداد مجید علی ، زانستی سزا، ٢٠٠٥ .

٢- سابیر بەکر بوکانی ، تاوانبار و سزا .

٣- هیوا یاسین محمد رەوشی بەندکراوان لە دامەزراوەکانی چاکسازی و کۆمەڵایەتیدا نامەی ماستەر زانکۆی سلێمانی کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتیەکان ، ٢٠١٠ .

٤- مەحەمەد مەعروف عەبدوڵلا، زانستی سزا، وەرگێرانی: کاوانی ئەنوەر مەسیفی، ٢٠١٢.

ب- سەرچاوزەی عەرەبی:

١- د. محمد نجيب حسني ، دروس في علم الاجرام وعلم العقاب،مطبعة جامعة ،القاهرة،١٩٨٢.

٢- د. عبود السراج ، علم الأجرام وعلم العقاب،مطبعة ذات السلاسل،الكويت،١٩٨٥ .

٣- د . محمد معروف عبدالله، علم العقاب ، مطبعة الطباعة المركزية، بغداد،١٩٨٩.

٤- علي احمد جعفر ،فلسفة العقاب والتصدي للجريمة، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر،بيروت، ٢٠٠٦.

٥- زانا احمد بيرداود ،معوقات العمل الأصلاحي في سجون اقليم كردستان العراق، رسالة ماجستير،جامعة صلاح الدين ،كلية الآداب ،قسم علم الاجتماع ،٢٠٠٧.

٦- عبدالجبار عريم، طرق علمية حديثة في اصلاح وتأهيل المجرمين والجانحين، مطبعة المعارف، بغداد، ١٩٧٥.

٧- محمد سيد فهمي، الخدمة الاجتماعية في مجال الجريمة والعقاب، المكتب الجامعي الحديث، الاسكندرية، ٢٠١٢.

٨- هدى حامد قشقوش، أصول علمي الإجرام والعقاب، دار النهضة العربية، القاهرة، ٢٠١٣.

دووەم : سەرچاوە لاوەکیەکان:-

١- محمد شلال العاني والمدرس علي حسن طوالية ، علم الاجرام والعقاب دار المسيرة، عمان ،١٩٩٨

٢- د. عادل يحيى ، مبادىء علم العقاب ، شركة ناس للطباعة، القاهرة،٢٠٠٥

٣- د. محمد صبحي نجم ، أصول علم الأجرام والعقاب، دار الثقافة، عمان ،٢٠٠٨

٤- شرين عبدالحميد نبية ،السجون في ميزان العدالة والقانون ، منشأة المعارف، الاسكندرية، ٢٠٠٨.

بابەتی زانستی سزا - قۆناغی چوارەمی بەشی کۆمەڵناسی

مامۆستایی بابەت:

پ. ی. د. زانا أحمد پیرداود

م. ی. روستم صابر مصطفى